

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Exkurze do věznic jako nástroj primární prevence

Excursions to prisons as a tool for primary prevention

Benedikta Wagnerová

Vedoucí práce: PhDr. Anna Frombergerová, Ph.D.

Studijní program: Psychologie

Studijní obor: Psychologie s rozšířením o speciální pedagogiku

Čestné prohlášení

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Exkurze do věznic jako nástroj primární prevence potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11.7.2024

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí práce PhDr. Anně Frombergerové, Ph.D. za cenný čas, věnovaný konzultacím, a vedení, které bylo nesmírně nápomocné. Dále bych chtěla poděkovat spolku PRAK, z.s., který mi umožnil nahlédnout do procesu exkurzí a umožnil mi realizovat celý výzkum a také všem respondentům, kteří se výzkumného šetření účastnili. V neposlední řadě děkuji své rodině a přátelům, kteří byli nedocenitelnou podporou v průběhu celého procesu.

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá exkurzemi do věznic v rámci preventivního působení na základních a středních školách. Cílem je prozkoumat efekt programu, jež realizuje spolek PRAK, z.s., a který zahrnuje v exkurzi do věznice a besedu s osobou propuštěnou z výkonu trestu. Dílčími cíli je zjistit, jakým efektem program působí na vědomosti, postoje a emoce žáků. Teoretická část slouží k ukotvení dosavadních poznatků, spojených s delikvencí v adolescenci a preventivních strategií v této oblasti. Součástí teoretické práce je také popis činnosti spolku PRAK, z.s.

Empirická část obsahuje popis výzkumného šetření a zahrnuje popis výzkumného vzorku, výzkumné otázky a hypotézy, metody sběru dat a popis tvorby dotazníku, pilotáž dotazníku a také sběr, analýzu a interpretaci dat s navazující diskuzí. Do výzkumu bylo zapojeno 84 respondentů v experimentální skupině a 54 respondentů ve skupině kontrolní. Jedná se o kvantitativní výzkum a k analýze dat byl využit statistický program Jamovi. Výsledkem šetření je změna ve vědomostní sféře účastníků, týkající se trestně právní problematiky, nicméně rozdíl v postojové orientaci žáků se nepotvrdil. Hlavním závěrem je, že program odpovídá předpokladu, že se jedná o silný zážitek, nicméně bez většího efektu na jednotlivé postojové složky jedinců.

KLÍČOVÁ SLOVA

postoje, primární prevence, delikvence, kriminalita, výchovný program, efektivita, adolescence

ABSTRACT

The bachelor thesis deals with excursions to prisons as part of preventive action in primary and secondary schools. The aim is to investigate the effect of a programme implemented by the PRAK, z.s. association, which includes a prison excursion and a discussion with a person released from prison. The sub-objectives are to find out what effect the programme has on pupils' knowledge, attitudes and emotions. The theoretical part serves to anchor the existing knowledge related to delinquency in adolescence and prevention strategies in this area. The theoretical work also includes a description of the activities of PRAK, z.s.

The empirical part contains a description of the research investigation and includes a description of the research design, research questions and hypotheses, data collection methods and description of the questionnaire design, piloting of the questionnaire, as well as data collection, analysis and interpretation with follow-up discussion. The research involved 84 respondents in the experimental group and 54 respondents in the control group. This is quantitative research and Jamovi statistical program was used to analyze the data. As a result of the investigation, there was a change in the knowledge sphere of the participants regarding criminal law issues, however, differences in the attitudinal orientation of the students were not confirmed. The main conclusion is that the program fits the premise that it is a powerful experience, however, without a major effect on the attitudinal components of the individuals.

KEYWORDS

attitudes, primary prevention, delinquency, criminality, educational programme, efficiency, adolescence

Obsah

Úvod.....	7
1 Teoretická část	8
1.1 Období dospívání a jeho specifika	8
1.1.1 Zdravé a rizikové chování v adolescenci	9
1.1.2 Delikvence mladistvých.....	12
1.1.3 Faktory ovlivňující delikvenci	13
1.1.4 Sociodemografické charakteristiky a prevalence kriminality mladistvých	16
1.2 Prevence rizikového chování dětí a mladistvých.....	18
1.2.1 Základní členění prevence	18
1.2.2 Modely a typy prevence.....	19
1.2.3 Realizátoři preventivních strategií	20
1.2.4 Efektivita a evaluace prevence.....	21
1.2.5 Návštěvy věznic	22
1.3 Působení spolku PRAK	25
2 Empirická část.....	28
2.1 Cíle a výzkumné otázky.....	28
2.2 Výzkumný soubor.....	28
2.3 Metody sběru dat.....	29
2.4 Pilotní studie	30
2.5 Realizace výzkumu	31
2.6 Etická hlediska výzkumu	31
2.7 Sběr dat	32
2.8 Zpracování dat	32
2.9 Analýza a interpretace dat.....	33
2.9.1 Zkušenosti.....	33
2.9.2 Vědomosti.....	35
2.9.3 Postoje.....	37

2.9.4	Analýza evaluačních otázek.....	42
2.10	Limity výzkumu.....	45
3	Diskuze	46
	Závěr	49
	Seznam použitých informačních zdrojů.....	50
	Seznam příloh	54

Úvod

V otázce zamezení výskytu delikventního jednání je důležitá včasná a kvalitní prevence. Mnoho preventivních programů se zaměřuje na jedince v období dospívání, ve kterém se upevňuje hodnotový a morální systém a s tím související postoje a orientace. Existuje zde tedy, oproti dospělosti, vyšší pravděpodobnost úspěšné intervence.

Jako téma své bakalářské práce jsem si zvolila vyhodnocení efektu exkurzí do věznic, jakožto nástroje primární prevence, a to z toho důvodu, že jsem se těchto programů v minulosti účastnila z lektorské pozice. Mou hlavní motivací k rozpracování tohoto tématu je snaha zjistit, jaký účinek má účast v programu na žáky základních a středních škol. Na území České republiky jsou v současnosti programy tohoto typu spíše ojedinělé, nicméně v zahraničních oblastech jsou poměrně populárním fenoménem.

V první části mé práce se věnuji teoretickým východiskům, které slouží jako východzí bod pro mé vlastní bádání. Tato část je dělena do příslušných kapitol a oddílů, které se vztahují k delikventnímu jednání v adolescenci a s tím souvisejícím preventivním strategiím. V druhé části představím své výzkumné otázky, na které se skrze analýzu a interpretaci získaných dat pokusím odpovědět.

1 Teoretická část

1.1 Období dospívání a jeho specifika

Období dospívání je přirozenou životní etapou ve vývoji každého jedince. Toto období je velmi citlivé vzhledem k signifikantním biologickým, psychickým i sociálním změnám. Jedná se o období četných transformací, které přináší své zákonitosti, specifika a vysokou míru variability napříč jedinci. Současné studie týkající se této životní fáze se soustředí například na vývoj mozku, sociální kognici, prosociální chování, identitu jedince, vývoj genderových rolí, motivaci, sexualitu či spiritualitu (Nielsen Sobotková, 2014). V podstatě se dá říci, že stejně jako v každém jiném životním období, se vývoj jedince v dospívání týká všech oblastí lidského fungování ve společnosti a míra interindividuální variability je přítomná ve vztahu k jednotlivým oblastem. Do značné míry je to dáno osobnostními dispozicemi a zájmovými preferencemi, ale stejně tak je důležitým činitelem kontext, ve kterém daný jedinec dospívá. Do tohoto kontextu můžeme dle výzkumu interpersonálních vztahů zahrnout například dynamiku vzájemného ovlivňování jedince a jeho významných blízkých, kterými jsou jednak rodina a s narůstající silou také vazby mezi vrstevníky (Thorová, 2015).

Langmeier a Krejčířová (2006) ve své publikaci uvádí hranice dospívání, které se dají zhruba přiřadit k věku 11 až 12 let pro vstup do pubescence a 20 až 22 let pro přechod z adolescence do mladé dospělosti. Psychologické změny doprovázející adolescenci probíhají paralelně. Mezi hlavní charakteristiky adolescence z pohledu psychiky řadí Langmeier a Krejčířová (2006) emoční nestabilitu a impulsivitu jednání společně s určitou nepředvídatelností reakcí a postojů. Thorová (2015) tyto poznatky podporuje, když uvádí, že adolescenci provází emoční labilita a snížená sebekontrola, které mají za následek určitou zvýšenou náchylnost k rizikovému chování. Tuto náchylnost způsobuje intenzivní emotivita ve spojitosti s pomalu se rozvíjejícími regulačními dovednostmi, které nedosahují ještě takové úrovně jako u dospělého člověka (Collins & Steinberg, 2006).

Dalším silným motivem, který je relevantní v otázce rizikového chování adolescentů, je vývojový úkol hledání osobní identity. Vzhledem ke všem změnám a vlastní emancipaci od rodiny je logické, že jedinec prochází určitou změnou sebepojetí a nalézá vlastní identitu, která bude stabilní a jedinečná. V tomto ohledu jedinci často experimentují různými způsoby a zkouší si různé druhy postojů, zájmů a chování, což je spatřováno jako nástroj hledání vlastního životního stylu (Thorová, 2015). Není neobvyklé, že toto hledání zahrnuje určitou revoltu vůči

rodině, nebo alespoň odmítání rodičovských postojů a hodnot na cestě za emancipací. Jedinec se tak často staví do opozice nejen vůči autoritám, ale také vůči jiným vrstevnickým skupinám (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Vrstevnické skupiny slouží jako hlavní vztažný bod pro korigování vlastních projevů dospívajících, a tudíž tyto skupiny mají vedle rodiny zásadní vliv na směr ubírání se jedince. Navazování pevných vrstevnických vztahů dodává adolescentům pocit jistoty, o kterou částečně přicházejí v souvislosti s procesem odpoutávání se od rodiny (Langmeier & Krejčířová, 2006). Sebastian a kolektiv (2010) zmiňují, že adolescenti často podléhají vlivům ze strany skupiny, což může mít vliv na rozvoj rizikových vzorců chování jedince. Seltzerová (1989) o silné pozici vrstevnických skupin v období dospívání hovoří v příměru k „vrstevnické aréně“, která má sloužit jako bezpečný vztažný rámec pro hledání vlastní identity, jelikož zde jedinec může testovat své chování s pomocí emoční podpory přátel a jejich zpětné vazby. V těchto arénách si jedinci hledají a propůjčují různé postoje a hodnotové rámce, a to může mít za důsledek právě také negativní vliv v podobě přejímání antisociálních vzorců.

Souhrnně lze tedy adolescenci chápat jako období doprovázené úsilím o přizpůsobení se biologickým, psychickým a sociálním podmínkám za pomoci nejrůznějších strategií, které zahrnují také rizikové chování a mohou ústit v juvenilní delikvenci (Nielsen Sobotková, 2014).

1.1.1 Zdravé a rizikové chování v adolescenci

Zdravé a rizikové formy chování v adolescenci slouží jako nástroje k naplnění osobních a sociálně smysluplných cílů jedince. Pro období adolescence je typická určitá zbrkllost interpretací a nedostatečná integrace zkušeností při rozhodování a posuzování situací. Autorky Bonino, Cattelino a Ciariano (2005) v souvislosti s hlubším pochopením těchto nástrojů, jež jedinci využívají k překlenutí období dospívání, vymezily adaptační mechanismy aspektu socializace neboli důvody k chování, do tří propojených skupin. Tyto skupiny rozšířily dále o popis jednotlivých způsobů chování pro adaptaci. Jednak jde o formování identity – tato skupina obsahuje způsoby chování jako jsou například nápodoba dospělých, sebepotvrzování a experimentování související s překračováním určitých limitů. Do této skupiny spadají také předčasně vyspělé projevy chování, zahrnující rizikové chování, jako může být konzumace alkoholu, skrze které se mohou cítit dospěle. Druhá skupina se zaměřuje na vztahy s vrstevníky – sem řadí autorky sdílené rituály, sdílení zážitků a emočního prožívání, ale také napodobování či

zkoumání reakcí. Do poslední skupiny zahrnují vztahy s dospělými obecně – tedy určitou diferenciací a opozicí a opět zkoumání limitů a reakcí. Dále také určité dosahování autonomie, kdy se skrze rizikové chování adolescent utvrzuje v tom, že je schopen dělat rozhodnutí nezávislá na názorech rodičů a dalších dospělých.

V souvislosti s rozvojem delikvence u adolescentů se také hovoří o mechanismech copingu, kdy jedinec užívá určité osvědčené vzorce chování jako nástroj zvládnání či úniku od nepříznivé situace. V tomto ohledu se těmito strategiemi mohou stávat jak vzorce zdravé, tak rizikové. Způsobů copingu je velké množství a může se jednat konkrétně o chování, které je neškodné a patří k tomuto období, ale také o chování delikventní, které stejně tak může být nástrojem pro dosahování vývojových úkolů a cílů s nimi spjatými. Klíčovými pojmy v tomto ohledu jsou riziko a resilience. V adolescenci přichází velké množství nových rizikových faktorů a důležitým činitelem pro pochopení adaptivního a maladaptivního směru vývoje je právě míra rizik a úroveň osobní resilience vůči nim. Přičemž většina adolescentů toto období překlene, aniž by je zasáhly výraznější psychické, sociální či zdravotní problémy (Nielsen Sobotková, 2014).

Rizikové chování je komplexní skupinou projevů, jež zahrnuje chování problémové, asociální, antisociální a disociální. Souhrnně řečeno se jedná o široký pojem členěný na podkategorie dle závažnosti a škodlivosti pro jedince a společnost (Nielsen Sobotková, 2014). V období dospívání se do značné míry považuje za normativní součást vývoje. Tento poznatek vychází ze skutečnosti, že až polovina adolescentů se během dospívání zapojí alespoň do jedné z forem rizikového chování, přičemž se často jedná o projevy spojené s užíváním návykových látek či vandalismus (Bonino et al., 2005). Toto chování obvykle po dosažení dospělosti samo odezní a je tak součástí experimentování (Moffitt, 1993), nicméně někteří jedinci od těchto způsobů chování neopustí a je obtížné tento vývoj předvídat (Loeber, 1990).

Teorie rizikového chování

Rizikové chování zahrnuje širší projevů a z toho důvodu existuje více teoretických pojetí (Macek, 2003). Teoretickou koncepcí rizikového chování lze dělit do tří obecnějších skupin: teorie biologicko-psychologické, teorie sociálně psychologické a teorie sociologické. První teoretická skupina vysvětluje rizikové chování z hlediska vztahu mezi chováním a genetikou. Teorie sociologické se soustředí naopak na souvislosti ve společenském a kulturním kontextu vzniku rizikového chování. Teorie sociálně psychologické kladou do středu zájmu zejména

sociální učení, kognitivní styly a v neposlední řadě temperamentové a osobnostní rysy (Fischer & Škoda, 2014). Pro pochopení etiologie a mechanismů rizikového chování se nabízí nahlížet tyto fenomény z různých úhlů pohledu, které současné teorie nabízí, jelikož stále není jednoznačné, jak a proč se konkrétní typy chování u konkrétního jedince rozvíjejí, vzhledem k lidské variabilitě a četným proměnným, které do procesu vývoje vstupují na různých úrovních.

Richard Jessor v této oblasti přichází s teorií syndromu problémového chování poprvé již v sedmdesátých letech dvacátého století. Jedná se o teorii v dalších desetiletích rozvíjenou. Podle této teorie se adolescenti chovající se rizikově v jedné oblasti, budou pravděpodobně angažovat i v rizikových aktivitách jiných oblastí. Tedy budou toto své problémové chování rozšiřovat na další sféry. Autor považuje syndrom problémového chování za jakési shluky projevů, které jsou v opozici proti normám dané společnosti a jsou nahlíženy jako negativní, ohrožující či nebezpečné, nikoli však patologické. Například negativní postoj ke vzdělávání, záško-láctví, zneužívání návykových látek a mnoho dalších. Z autorovy longitudinální studie vyplývá, že tyto formy chování mezi sebou vzájemně pozitivně korelují, a naopak s takzvaným konvenčním chováním korelují negativně (Jessor, Donovan & Costa, 1991). Miovský (2015) v tomto ohledu hovoří o silné propojenosti, která se promítá do životního stylu. Tyto poznatky jsou velmi cenné z hlediska prevence společensky nežádoucích jevů a případné detekce rizikových skupin, jelikož problémové chování může velmi snadno přejít do chování sociálně patologického až delikventního. Syndrom problémového chování se zdá být stabilní napříč kulturami (Jessor et al., 2003), nicméně se jedná o specifické podoby v odlišných sociokulturních podmínkách, tedy jinak tento syndrom vypadá v kulturách, kde alkohol například není dostupný. Struktura syndromu rizikové chování zde bude nabývat jiných podob (Kloep et al., 2009).

Rizikové chování v dospívání je také ovlivněno postoji samotných jedinců, a to nejen postoji vůči legálním drogám, ale také celkovým postojem vůči sobě a svému okolí. Z rizikového chování se dle studií dostává do úzkého vztahu alkohol, drogy a delikventní jednání. Bohužel je v České republice požívání alkoholických nápojů nezletilými velmi častý jev. Existuje vysoká pozitivní korelace mezi jedinci užívajícími alkohol a delikventním chováním, nicméně souvislost nemusí být pravidlem. Mnoho adolescentů užívá legální drogy a delikventní aktivity nepáchá (Krulichová et al., 2015). Alkohol v tomto ohledu může plnit funkci nástroje pro socializaci jedince a umocnění pocitu blízkosti a sounáležitosti ve vrstevnické skupině, jak shrnuje Thorová (2015).

Vzorci rizikového chování lze chápat jako prediktory delikvence, ale také jako komplementární činitele, vyskytující se společně s delikventním jednáním (Krulichová et al., 2015). Miovský (2005) ve své publikaci uvádí nejčastější způsoby rizikového chování, kterými jsou: šikana, záškoláctví, násilí ve školách, užívání návykových látek, nelátkové závislosti, užívání anabolik a steroidů, vandalismus, xenofobie a rasismus a dále také samotné kriminální jednání a sexuálně rizikové chování. Přičemž se jedná pouze o výčet některých nejčastějších forem. Nárůst rizikového chování v období dospívání někteří autoři vysvětlují proměnami myšlení, kdy se v dospívání rozvíjí více abstraktní myšlení a jedinec tak svým nápadům připisuje nelimitovanou účinnost a nedomyšlí důsledky experimentování (Miovský, 2005). Vzorci chování, které s sebou nesou riziko vytvoření závislosti nezávisle na sociálním kontextu, ve kterém chování primárně vzniká v rámci experimentování, jsou považovány za nejrizikovější z hlediska pokračování po dosažení dospělosti. Do této skupiny se řadí zejména závislosti látkové i nelátkové. Naproti tomu agresivní či delikventní jednání bývá často velmi úzce vázané na sociální prostředí a změnou tohoto prostředí poté snáze vymizí, pokud se jedinec odpoutá od rizikové skupiny (Miovský, 2005).

1.1.2 Delikvence mladistvých

Lehčí formy rizikového chování mohou v některých případech vyústit až v chování sociálně patologické, delikventní a kriminální. Sociální patologií jsou míněny nezdravé a obecně nežádoucí jevy, jež jsou společensky nebezpečné, závislé na sociokulturním kontextu a negativně sankcionované v dané společnosti. Tento pojem je užíván ve společenských vědách nejčastěji v rámci sociologie. Nicméně pro potřeby této práce budu pracovat s příbuznými termíny, kterými jsou v české literatuře častěji delikvence a kriminalita, jež jsou přejaty z právní terminologie (Nielsen Sobotková, 2014).

Jako delikventní činnost označuje Karabec ve Velkém sociologickém slovníku (Maříková et al., 1996) takové chování, které porušuje zákonné i jiné normy a způsobuje společnosti či jedinci újmu. Tímto pojmem se nejčastěji označuje trestná činnost adolescentů, jelikož většinou nedosahuje stupně závažnosti trestných činů a zároveň se jedná o činnost osob, které nejsou plně trestně odpovědné.

V otázce delikvence adolescentů lze pozorovat určité charakteristické znaky, mezi hlavní z nich patří páchaní protiprávní činnosti ve skupině. Přičemž se ve většině případů jedná o skutky motivované emotivně s nedokonalou přípravou a upozaděnou racionální složkou. V

takové činnosti spatřujeme vysokou míru impulzivitu a neúměrnou tvrdost, jež vede k devastaci předmětů. V mnoha situacích k takovému jednání dopomáhá vliv návykových látek, jako je například alkohol, jež podporují nepřiměřenost reakcí. Krulichová et al. (2015) v tomto ohledu také zdůrazňují silný reciproční vztah mezi delikvencí a užíváním návykových látek. Při krádežích se skupiny delikventů soustředí na aktuální potřeby a jejich okamžité uspokojení a po úspěšné operaci si často získané prostředky dělí ve skupině s přihlédnutím ke skupinové hierarchii.

Další pohled přináší typologie Terrie E. Moffittové (1993), která zdůrazňuje v otázce juvenilní delikvence dvě skupiny adolescentů, přičemž tyto skupiny vedle sebe v období dospívání koexistují, ale mají odlišnou etiologii a charakteristické rysy. V první skupině jsou zahrnutí jedinci jednající antisociálně většinu svého života. Projevy se objevují již v předškolním věku, jedná se častěji o jedince s temperamentovými a neuropsychickými problémy a nepříznivou rodinnou situací. Druhá skupina je naopak vyhrazena pro antisociální projevy chování u adolescentů, kteří těmito projevy odpovídají na vývojové úkoly a obvykle je toto období limitováno samotným dospíváním. Mezi nejčastější typy antisociálního chování spadá lhaní a neposlušnost, krádeže a vandalismus a fyzická agrese. Konkrétní projevy antisociálního chování se dle autorek opakují vzhledem k věku adolescentů a zároveň se vždy jedná o odlišný nástroj vztahovaný k potřebě sebepotvrzení (Bonino et al., 2005).

Delikventní chování mladistvých je v současnosti velmi diskutované téma v odvětví kriminologie a dalších společenských vědách, a to zejména proto, že v této životní etapě je jedinec stále v raném věku z hlediska životní dráhy a existuje zde největší pravděpodobnost možnosti nápravy a reintegrace do intaktní společnosti (Kulichová et al., 2015).

1.1.3 Faktory ovlivňující delikvenci

Jak již výše prezentované odstavce napovídají, je to právě etiologie nežádoucího chování, co stojí ve středu zájmu mnohých teoretických koncepcí. Etiologie delikventního a kriminálního jednání je velmi komplexní a podílí se na ní velké množství proměnných, které mohou ale nemusí vést k rozvoji antisociálních tendencí.

Nejobecněji lze dělit faktory působící na vznik delikventního chování do dvou obecných kategorií: působící na úrovni individua nebo prostředí (Mioviský et al., 2015), přičemž se tyto oblasti vnitřně diferencují a vzájemně se ovlivňují (Martanová et al., 2007).

Rodinné prostředí

Rodina jako primární socializační činitel má značný vliv na formování vzorců chování dítěte. V adolescenci vliv rodiny slábne, nicméně internalizované hodnoty a normy předávané výchovou jsou nadále součástí rozhodovacích mechanismů adolescenta (Thorová, 2015). V oblasti rozvoje delikventních tendencí hraje velký vliv míra rodičovského dohledu nad dítětem, jelikož absence této kontroly otevírá cestu příležitostem k rizikovému chování (Matoušek & Kroftová, 2003; Miovský et al., 2015). Mezi další často skloňované faktory v této oblasti patří rodinná struktura a otázka úplnosti rodiny. Rozpad rodiny a překážky, které taková situace přináší, mohou mít vliv na styl rodičovské výchovy, důslednost ve výchově, míru emoční podpory dítěte, míru zájmu věnovaného potřebám dítěte, konfliktnost a ekonomickou zabezpečenost domácnosti, což jsou aspekty důležité pro vývoj a orientaci dítěte (Krucichová et al., 2015). V neposlední řadě se dále jedná o vzorce rizikového chování u rodičů a jejich postoj ke kriminalitě obecně (Miovský et al., 2015).

Školní prostředí a vrstevnické skupiny

Podobně jako v rodinném prostředí, také ve vrstevnických vztazích má velký vliv na rozvoj delikventních tendencí **pozitivní** postoj k rizikovému chování. Jak již bylo výše zmíněno, v adolescenci narůstá vliv vrstevnických skupin a pokud se jedná o skupiny s pozitivními postoji k rizikovému chování či skupiny delikventní, existuje zde velká pravděpodobnost, že jedinec normy členské skupiny bude přejímat. Podobně rizikové pro jedince může být, pokud je vrstevnickými skupinami odmítán (Ary et al., 1999; Miovský et al., 2015). Naopak členství ve skupinách s pozitivní orientací, přiměřenými zájmy a skupiny poskytující sociální oporu, působí jako protektivní faktor (Miovský et al., 2015).

Ve školním prostředí je důležité zejména pozitivní klima, dobré vztahy a srozumitelná pravidla. Pokud se jedná o prostředí dezorganizované (s přílišným tlakem na výkon nebo naopak velmi nízkými očekáváními, zájmem a motivací ze strany učitelů), je pro jedince snazší orientovat se negativním směrem (Junger-Tas & Marshall, 1999; Miovský et al., 2015). Takové prostředí může podporovat jedince v záškoláctví, které opět otevírá možnost příležitostí pro páchaní deliktů (Krucichová et al., 2015). Jako silný protektivní faktor je důležitá dle Miovského a kolektivu (2015) včasná, systematická a efektivní prevence.

Osobnostní rovina

Na individuální úrovni se vyskytuje rovněž spektrum aspektů vstupující do otázky problémového chování. Jednak jde o charakteristiky vrozené, jako je nepříznivý genetický profil, dále pak otázka emocionality jedince, impulzivity a tendence riskovat. Mezi další koreláty patří například hostilita jedince, problémy s attachmentovou vazbou, nízké sebevědomí a sebehodnota, traumatické zkušenosti, depresivní či úzkostlivé ladění a resilience jedince (Miovský et al., 2015).

Nejčastěji je ve sféře osobnostní kladen důraz na schopnost sebekontroly, která však dle autorů v období dospívání v souvislosti s experimentováním klesá. Nízkou sebekontrolou se rozumí relativně stabilní rys osobnosti, vyznačující se tendencí jednat ve prospěch krátkodobého potěšení na úkor dlouhodobých cílů, což je příznačné pro osoby páchající trestnou činností (Krucichová et al., 2015). Jessor a kolektiv (1991) vyzdvihují do popředí také otázku motivace jedince a očekávání neúspěchu. Ladění v této oblasti má vliv na volbu prostředků vedoucích k očekávaným cílům ve formě chování, které v případě opakovaného nebo anticipovaného neúspěchu může být rizikové s cílem vyrovnat se s takovou skutečností.

Role postojů

Postoj individua vůči nějaké věci lze definovat jako „... *jeho predispozici vůči této věci jednat, vnímat, myslet a cítit.*“ (Nakonečný, 2009, s. 239). Jedná se tedy o relativně stabilní vnitřní nastavení, které způsobuje že se ke skutečnostem vztahujeme s určitou pozitivní, negativní či neutrální valencí, přičemž samotný postoj se strukturuje na rovinu afektivní, konativní a kognitivní (Výrost & Slaměník, 2008). Pokud jedinec zastává názor, že je kriminální činnost v pořádku, cítí se ohledně této činnosti pozitivně a je připraven tímto způsobem jednat, hovoříme o prokriminálním postoji. Tyto postoje jsou silným činitelem v otázce antisociálního chování v adolescenci a jsou velmi silně ovlivněny postoji k sobě samému a ke svému sociálnímu okolí. Jak již bylo nastíněno dříve, v období dospívání mají velký vliv vrstevnické skupiny a ani v otázce postojů tomu není jinak. Jedinci, kteří tráví čas ve skupinách s prokriminálními postoji, tyto postoje také berou za své. Je proto doporučováno obklopovat se lidmi, kteří nesdílí názor, že v páčání trestné činnosti je zahrnuto více výhod než nákladů. Pozitivní postoje vůči rizikovému chování v adolescenci také často souvisí s pocitem beztrestnosti, neohroženosti, touhou po dobrodružství a zvědavosti (Walters, 2016). Walters (2016) dále v otázce prokrimi-

nálních postojů rozlišuje tři dimenze, mezi které řadí vlastní kriminální identitu, pozitivní postoj k delikvenci a negativní postoj k autoritám. V této oblasti lze spatřovat paralelu s Tylerovou teorií procedurální spravedlnosti (2006), která v otázce negativního postoje vůči autoritám hovoří o nedůvěře k institucím a jejich legitimitě.

1.1.4 Sociodemografické charakteristiky a prevalence kriminality mladistvých

Kriminologické statistiky v uplynulých letech zaznamenaly lehce sestupnou tendenci incidencí trestné činnosti páchané nezletilými pachateli. Tuto skutečnost některé zdroje spojují s pandemickou situací, jiní zase s technologickým rozvojem, který má za následek častější trávení volného času na sociálních sítích a hraním videoher, a tedy menším prostorem pro nudu a trávením času v ulicích (Sheinost et al., 2021).

Soothill (2009) ve své publikaci uvádí, že nejčastější nástup kriminálního jednání lze řadit do období od osmi do čtrnácti let, nicméně nejvyšší prevalence trestné činnosti se u mladých pachatelů objevuje v období od patnácti do devatenácti let a poté obvykle postupně ustává. Jen malé procento mladistvých pachatelů v kriminální kariéře pokračuje dlouhodobě a častěji se v tomto případě jedná o jedince kteří započali delikventní jednání v mladším věku.

Mezi dívkami a chlapci existují značné rozdíly, ačkoliv se v posledních letech prevalence začíná vyrovnávat. Dívky tvoří průměrně 15 %-17 % z celkového množství stíhaných adolescentů (PČR 2021, 2020, 2019, 2018). Nejvíce se blíží zastoupení chlapců v oblasti drobných krádeží, naopak největší rozdílnost se vyskytuje v počtu násilných skutků, které chlapci páchají výrazně více. Rozdílnost v incidenci mezi pohlavími je pravděpodobně zapříčiněna souhrou vícero faktorů, mezi které patří biologické rozdíly, socializační rozdíly a genderové role (Matoušek & Kroftová, 2003).

Metoda self-report

Longitudinální studie, zkoumající fenomén kriminality, využívají tradičně pro získání dat o incidenci oficiálních databází o registrované kriminalitě na daném území – jako je například rejstřík trestů. Tyto databáze mají samy o sobě nižší výpovědní hodnotu, jelikož shromažďují data jen o zaznamenané protiprávní činnosti danými orgány (Maguire et al., 2007). Pro potřeby prozkoumání latentní protiprávní činnosti v populaci, byla postupně rozvinuta metoda

self-report. Jedná se o nástroj shromažďující anonymní výpovědi o vlastní trestné činnosti pachatele a její případné frekvenci v určitém časovém období. Tento nástroj také obsahuje položky zjišťující přítomnost rizikových faktorů, sociodemografické informace, rodinnou situaci respondenta, nebo také například postoje orientace, což je velmi cenné pro rozvoj jednotlivých teorií. Metoda self-report umožnila získat cenná data například pro výzkum ISRD (International Self Report Delinquency Study) a ISRD 2, tedy pro rozsáhlý mezinárodní výzkum, ve kterém participovala také Česká republika. Data z naší země odhalila, že ačkoliv 38 % adolescentů uvádí delikventní činnost, pouze 10 % přišlo do kontaktu s policií. Tato zjištění podporují názor, že většina protiprávních činů spáchaných adolescenty zůstane neodhalena (Krulichová et al., 2015).

Ačkoliv má self-report metoda také své limity, jako například možný výskyt pocitu hrozby a následné zamlčení skutečnosti (Junger-Tas & Marshall, 1999), riziko zapomenutí méně závažných deliktů a jejich frekvence či nepochopení otázkám, je tento nástroj validní, reliabilní a velmi cenný pro vyplňování mezer v poznání dané problematiky (Wikstrom, 2012). Nejlepších výsledků lze potom dosáhnout pomocí kombinace dat z obou zdrojů (Maguire et al., 2007).

1.2 Prevence rizikového chování dětí a mladistvých

Prevence je komplexní oblast, zahrnující mnoho podoblastí. Delikvenci, jak již bylo zmíněno, je nutné nahlížet nikoli izolovaně, nýbrž jako jednu z forem rizikového chování (Miovský et al., 2015). Dalším důležitým aspektem je také poznatek, že formy rizikového chování jsou spolu úzce propojeny a tendence chovat se dalšími způsoby rizikového chování vzrůstá, pokud se jedinec již angažuje v nějaké z těchto forem. Tedy efektivní primární prevence by v tomto širším kontextu měla využívat strategie zaměřené na celek těchto projevů, a to skrze redukci rizikových faktorů, ale také podporu faktorů protektivních. Cílem preventivního snažení je denormalizovat negativní jevy ve společnosti, tedy dosáhnout toho, že dané nežádoucí chování nebude považováno ani za neutrální normu, nýbrž bude vnímáno jednoznačně jako negativní. Tuto akceptovatelnost lze potlačit ovlivněním morálky, postojů a názorů (Miovský et al., 2015).

Jako prevence se dá označit jakákoli intervence, jež vede k předcházení výskytu nežádoucích jevů, zamezení rozvoje těchto jevů a zmírnění jejich dopadů a důsledků, pokud se jev již vyskytl (Miovský et al., 2015). V zahraničních definicích prevence kriminality vstupuje do popředí zejména konečný efekt intervencí, tedy pokles počtu trestné činnosti v dané populaci (Wikström et al., 2012). V českých pramenech je pojetí prevence kriminality poněkud širší, jelikož se více soustředí na rizikové faktory, které mohou způsobovat rozvoj kriminality (Kuchta & Válková, 2005).

1.2.1 Základní členění prevence

Preventivní strategie lze vnitřně diferencovat. Například z hlediska specifčnosti, cílových skupin a oblasti působení, typů programů, pokročilosti a modelů ze kterých intervence vychází nebo také z hlediska resortní příslušnosti, jež je zabezpečuje.

Jedno ze základních dělení je dělení na základě fáze vývoje problému. Z tohoto úhlu pohledu rozlišujeme, zda je prevence zaměřena na všeobecnou populaci, či konkrétní skupiny a zahrnuje tři různé úrovně: primární (zabránění vzniku problému), sekundární (včasná detekce a intervence při vzniku problému) a terciální (minimalizace dopadů již existujícího problému).

V další dimenzi rozlišujeme prevenci všeobecnou, selektivní a indikovanou, tedy zaměřující se na konkrétní skupiny nebo jednotlivce v různých úrovních rizika. Úrovně se liší v

intenzitě a hloubce programů, náročnosti, která ovlivňuje kapacitní možnosti a také v požadavcích na odbornou způsobilost realizátora.

Úrovně jsou nápomocné v otázce adekvátního zacílení konkrétních strategií. Individuálně jsou totiž jedinci a skupiny více či méně vulnerabilní a exponovaní vůči rizikům (Miovský et al., 2015).

Primární prevenci dále můžeme dělit na dvě oblasti dle specifčnosti. Nespecifická prevence je široká oblast všech vlivů, které působí na celkový příznivý rozvoj osobnosti, zdravý životní styl a sociální dovednosti, přičemž tyto vlivy nejčastěji působí například v rámci škol, komunit a nabídky volnočasových aktivit. Naproti tomu specifická prevence se soustředí na konkrétní formu rizikových jevů. Patří do ní programy vytvořené s jasnou vazbou na konkrétní problematiku (Miovský et al., 2015).

V otázce prevence kriminality mohou některé intervence působit na vícero úrovních. Například represivní opatření ukládané pachatelům trestné činnosti, které kromě úrovně terciální může působit také na příslušníky skupiny, kteří se pachateli ještě nestali, neboť pomocí anticipace případných následků jsou odrazeni od kriminálního jednání (Chalupová et al., 2012).

1.2.2 Modely a typy prevence

Jako modely prevence lze chápat teoretické rámce, které napomáhají porozumět příčinám a faktorům spojených s daným problémem a porozumět způsobům, jakými může být prevence efektivní. Tyto modely často zahrnují širší koncepty a strategie. Co se týče efektivity jednotlivých modelů, tak jako nejvhodnější se pro mládež jeví modely komplexního vlivu sociálního prostředí, které staví na konceptu působení rizikových a protektivních faktorů. Naproti tomu modely založené na informacích, které předpokládají důležitost vlastních zkušeností a názorů a na něž také cílí, nejsou zcela funkční, jelikož vynechávají sociální a emoční faktory (Emcdda, 2010).

Typy prevence jsou konkrétní strategie a postupy, které mohou být odvozeny z teoretických modelů. Gallà a kolektiv (2005) rozlišují několikero typů programů, například programy zaměřené na rozvoj životních dovedností, mezi které řadí schopnost odolávat tlaku, sociální dovednosti a zvládání stresu. Dále programy zaměřené na interpersonální rozvoj se stře-

dem zájmu v otázkách hodnot, osobních cílů a sebehodnocení. Časté jsou také programy informativní, které se snaží zvyšovat obeznámenost o povaze problému a jejich dopadech skrze klasickou výuku, filmy, besedy apod., přičemž je důležité informativní blok doplnit o prostor pro diskuzi. Efektivita těchto programů bývá nízká, nicméně mohou být užitečné jako doplněk k dalším strategiím. Efektivní prevence by měla být dle názorů odborníků komplexní a interaktivní. Jako nejvhodnější se tedy jeví jednotlivé modely a typy prevencí mezi sebou kombinovat a volit s přihlédnutím ke specifickým cílových skupin a povaze daného problému (Gallà et al., 2005).

1.2.3 Realizátoři preventivních strategií

Z hlediska resortní příslušnosti se v České republice setkáváme s realizátory preventivních strategií spadajících pod jednotlivá ministerstva. V otázce prevence kriminality mládeže je klíčové zejména Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), Ministerstvo vnitra (MV), Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) a Ministerstvo spravedlnosti (MS) a jejich instituce. Prevence jako komplexní disciplína vyžaduje multidisciplinární přístup a meziresortní součinnost jednotlivých poskytovatelů pro dosažení maximálních výsledků, jak uvádí například Chalupová a kolektiv (2012).

V oblasti školství se jedná o strategie vycházející z rámcového vzdělávacího plánu, školského preventivního plánu a minimálního preventivního programu školy, který instituce vypracovává na každý rok a zahrnuje zejména výchovu ke zdravotnímu životnímu stylu a osobnostní a sociální rozvoj žáků. Zodpovědnost v tomto ohledu spadá na školního metodika prevence a pedagogický sbor, který zajišťuje plnění těchto plánů.

V prevenci kriminality jsou také činné nestátní neziskové organizace (NNO) a jejich programy nabízené školám a komunitám na místní úrovni. Tyto organizace spadají pod MPSV a často mohou nabídnout odbornost na určitou problematickou oblast. Jedná se o samosprávné a dobrovolné spolky a ústavy, zajišťující mimo jiné nízkoprahová centra pro mládež, volnočasové aktivity pro mládež, specializované programy selektivní i indikované prevence a specifické preventivní programy pro školy, které jsou využívány jako doplnění minimálního preventivního programu školy. Na tyto aktivity mohou čerpat dotace ze státního rozpočtu v případě, že jsou držiteli certifikace pro způsobilost k poskytování školské primární prevence rizikového chování, kterou vydává MŠMT v případě splnění podmínek stanovených v příslušných standardech (Miovský et al., 2015).

1.2.4 Efektivita a evaluace prevence

Základem evaluace je vyhodnocení, zda má daná aktivita ověřitelný kýžený efekt pro danou skupinu v daném prostředí (Miovský et al., 2015). Jedná se o systematický sběr dat, analýzu a interpretaci informací o působení preventivní intervence s cílem vyhodnotit, zda je strategie vhodná a zda ji upravit či s ní přestat. Jako nejvhodnější pro posouzení efektu se v současnosti jeví experimentální přístup zahrnující experimentální a kontrolní skupinu, využívající náhodného výběru a sběr dat ve vícero časových úsecích, zejména před a po uskutečněné intervenci (EMCDDA, 1998). Taková evaluace je nicméně časově i finančně náročná a mnoho tvůrců programů se tím vůbec nezaobírá. Často zastávají názor, že je to poněkud zbytečné, či přejímají programy realizované na jiném území, které evaluaci také neprošly (Welsh & Farrington, 2006). Výzkumníci nicméně zdůrazňují, že pouhý názor, že je program funkční není dostatečným argumentem, a to z toho důvodu, že i dobře míněné programy mohou být škodlivé, což je skutečnost, kterou vhodně provedená evaluace dokáže odhalit (Petrosino et al., 2000).

V oblasti evaluace se zájem upírá na vyhodnocování jednotlivých fází programu, tedy přípravu, proces a výsledek a dále také vyhodnocení vhodnosti daného programu pro cílovou skupinu s ohledem na její sociodemografické charakteristiky, vyspělost jedinců a míru zasažení danými riziky. Zásadní je v tomto ohledu jasné vymezení jednotlivých cílů a metod programu, bez kterých je efektivitu posuzovat nemožné (Miovský et al., 2015).

Efektivitou primární prevence zaměřující se na školní mládež se zabývá MŠMT a pro potřeby ověřování kvality jednotlivých programů vytvořilo standardy obsahující konkrétní požadavky, které vychází z dosavadních výzkumných zjištění a praktických zkušeností. Obecně platí, že nejefektivnější je preventivní působení, pokud využívá komplexních a mnohočetných strategií. Program je musí splňovat, aby mohl být považován za preventivní a aby byl akreditován (MŠMT, 2005). Pokud programy tyto požadavky nesplňují, je u nich velice obtížné až nemožné vyhodnocovat jejich efektivitu.

Souhrnně jsou nejdůležitějšími kvalitami v tomto ohledu návaznost preventivních strategií, jejich systematickosti a dlouhodobost. Dále vhodné zacílení na definovanou cílovou populaci s přihlédnutím k věku a míře rizika a adekvátnost informací a forem působení. V tomto ohledu intervence přináší jistá rizika, jelikož při nevhodném zacílení může dojít k nežádoucím

dopadům. Dále také včasný začátek intervence a pozitivní orientace působení, využívající pozitivních modelů a alternativ k rizikovému chování (MŠMT, 2005).

Mezi hlavní zásady patří jasná časová a prostorová ohraničenost realizace preventivního působení. Realizátoři musí mít jasný plán pro potřeby evaluace efektivity a zajišťování návaznosti programů. Dále musí mít jasně definovaný vztah k formě rizikového chování, v případě této práce bychom hovořili o delikvenci mladistvých (MŠMT, 2005).

Jako preventivně neúčinné se jeví izolované jednorázové aktivity bez řádné návaznosti, zjednodušující či jednostranné informace, přehánění následků a zastrašování, moralizování a zakazování či programy zaměřené přehnaně afektivně (Miovský et al., 2015).

Za efektivní považujeme tedy programy, u nichž se výzkumně prokázal pozitivní účinek v oblasti získaných vědomostí, změny postojů a změny chování – přičemž pro prevenci je nejdůležitější právě oblast chování (Miovský et al., 2015).

1.2.5 Návštěvy věznic

Scared Straight! programy

Návštěvy věznic se začaly objevovat jako nástroj prevence kriminality mládeže ve Spojených státech amerických na přelomu 60. a 70. let minulého století. Velmi rychle se staly populárními, a to zejména díky dokumentárním filmům s názvem “Scared Straight!”, které na toto téma vznikaly a které se těšily velké oblibě ve většinové společnosti.

Tyto programy vycházejí z teorie odstrašování, podle které má hrozba trestu odstrašující účinek na potenciální pachatele a brání jim v páchání trestné činnosti. Předpokládají, že pokud v adolescentech vzbudí strach z reality vězeňského prostředí, nebudou se odvažovat páchat trestnou činnost (Petrosino et al., 2000).

Programy Scared Straight! původně pracovaly se skupinami vybraných rizikových a problémových adolescentů. Jednalo se tedy o selektivní a indikovanou prevenci, jež může přinášet za následek negativní efekt ve formě prohlubování stigmatizace těchto jedinců. Při návštěvě věznic jim byly odebrány osobní věci, byli provedeni po prostorách věznic, na určitou chvíli zamčeni v celách a také se angažovali v rozhovorech s vězni. Tyto rozhovory jsou známé jako “rap sessions” a jednalo se o konfrontační dialogy, při kterých vězni graficky popisovali

příhody z jejich života ve výkonu trestu ve snaze participanty vyděsit a odradit od kriminální činnosti (Petrosino et al., 2000).

Ačkoliv se dokumentární filmy s touto tématikou chlubily pozitivními výsledky preventivního snažení, následná evaluace odhalila, že tato strategie není efektivní. Naopak se později ukázalo, že vyšší procento následných pachatelů pocházelo z experimentální skupiny oproti skupině kontrolní, což je indikací opačného efektu. Petrosino a kolektiv (2000) tento efekt vysvětlují možnou atraktivností norem převažujících ve vězeňském prostředí, které mohou být mladým pachatelům blízké a povědomé. Odborníci tak apelovali na zrušení těchto programů, jelikož intervence s tímto výsledkem je horší než intervence žádná. Autoři dále uvádí, že tyto snahy nebyly zcela úspěšné. Velké množství lidí se mylně domnívá, že programy tohoto typu jsou efektivní, jelikož jsou oproti dlouhodobějším intervencím více rázné a akční (Petrosino et al., 2000).

Vězeňské osvětové programy

Po vzoru Scared Straight! programů se začaly rozvíjet podobné programy v amerických i evropských státech. Souhrnně jsou označovány jako „Prison Awareness Programs” a zahrnují mimo návštěvy věznic také programy, kdy bývalí vězni navštíví mládež ve školních či komunitních prostorách, kde o svých zkušenostech vypráví. V obou případech se jedná o prevenci stojící na spuštění emocionální odpovědi, tedy ve většině případech strachu (Gaffney et al., 2021).

Většina těchto programů nebyla autory evaluována a pokud ano, tak často bez přítomnosti kontrolní skupiny, která by efekt mohla doložit. Mnoho z nich tedy kvalitní evaluací prošla až díky systematickému přehledu preventivních programů od Shermana a kolektivu (1997). Ti preventivní snahy dělí na programy funkční, nefunkční a na ty, které jsou slibné, ale u kterých není efekt v současnosti široce zobecnitelný. Vězeňské osvětové programy se ukázaly i v tomto přehledu jako v zásadě neefektivní a v krajních případech dokonce traumatizující.

V posledních letech výzkumy z pole vězeňských osvětových programů přichází s dalšími informacemi o problematice. Z výzkumu veřejného mínění vyšlo najevo, že lidé vnímají tyto programy pozitivně také zčásti proto, že v nich spatřují příležitost, jak i vězni mohou přispět do společnosti. Také se při novějších evaluačních šetřeních objevila pozitivní změna v postojích participantů, která se ale nepromítá do pozorovatelného chování a nevykazuje

známky stálosti. Obecně lze ale říci, že na poli výzkumu chybí studie programů, jež mají formu návštěvy bývalého vězně ve škole či komunitě, a tedy v těchto výsledcích nejsou zahrnuty (van der Put et al., 2021).

V konečném důsledku lze shrnout dosavadní rozporuplná zjištění o preventivních snáhách tohoto typu pouze tak, že pozitivní efekt se objevuje v malé míře a ve většině případů po čase vymizí, a naopak zde existuje velké riziko negativních efektů.

1.3 Působení spolku PRAK

Prak-prevence, poradenství, z.s. patří mezi nestátní neziskové organizace působící na území hlavního města Prahy od roku 2003. Jako hlavní činnost uvádí pomoc vězněným a propuštěným osobám a jejich rodinám v reintegraci do společnosti. Mimo to se věnuje také pomoci základním a středním školám a gymnáziím v oblasti primární prevence skrze výchovné programy, které pořádá v oblasti etické výchovy a prevence delikvence mladistvých. Tyto programy slouží k doplnění minimálního preventivního programu školy. Také pořádá semináře pro mateřské školy, rodiče a pedagogy s preventivní tematikou (PRAK, z.s).

Spolek PRAK se zaměřuje na preventivní činnosti již řadu let, nicméně není držitelem Certifikátu primární prevence a žádost o certifikaci zatím nepodával. Náklady na jednotlivé programy si tak školy zajišťují samy. Spolek také čerpá finance na provoz své činnosti z příspěvků od dárců.

Exkurze do věznic

Jedním z nejvíce navštěvovaných programů z nabídky spolku jsou exkurze do věznic pro kolektivy žáků od 15 let. S vězeňskou službou organizátoři spolupracují od roku 2010 a ročně tento program absolvují stovky až tisíce žáků základních a středních škol. V roce 2014 toto číslo činilo například 3700 participantů a v roce 2019 oproti tomu pouze 549 žáků. Školy, které se programů účastní jsou napříč lety víceméně konzistentní, přičemž noví zájemci se obvykle hlásí sami, anebo skrze doporučení. Spolek momentálně nemá kapacitu rozšiřovat řady účastníků se institucí, a to z důvodu omezených možností termínů návštěv ze strany vězeňské služby, která má pro tyto programy určitou omezenou kapacitu. V anotaci programu na webových stránkách uvádí:

Žáci navštíví jednu ze 14 spolupracujících věznic v Čechách, seznámí se s prostory a chodem věznice-bud' přímou prohlídkou nebo (pokud to z bezpečnostních důvodů není možné) videem z vnitřních prostor a odborným výkladem personálu věznice. Bezprostřední působení vězeňského prostředí je silným emotivním zážitkem. Žáci prožijí, byť na krátkou dobu, pocit omezení svobody a všeho, co vězeňské prostředí evokuje, získají nové informace. V následujícím týdnu po absolvování exkurze proběhne ve škole beseda s člověkem, který prošel výkonem trestu a který popíše své prožitky, co znamená ztráta svobody, nemožnost být s rodinou, dovolat se

ihned nápravy, jaké to je být se spoluvězni na malém prostoru, jaká je strava, hygiena, oblečení a jaké jsou obtíže při návratu do společnosti. (PRAK, z.s., 2023)

Metody a cíle programu

Hlavním cílem programu je rozšířit znalosti adolescentů o trestněprávní tematice, zejména o následcích trestné činnosti a zapůsobit na jejich postoje vůči delikvenci. Dalším cílem programu je pozměnit potenciální stigmatizující představy, které žáci mohou mít o vzeřzení pachatelů. Spolek uvádí, že tyto představy jsou často zkreslené a svým programem se snaží poukázat na to, že lidé páchající trestnou činností se vizuálně neliší od běžných lidí. V neposlední řadě cílí na vyvolání silného zážitku a emocí, které by je do budoucna mohli odradit od protiprávního jednání.

Za tímto účelem se žáci ocitají v prostorách věznic, kde se účastní dvouhodinové exkurze s výkladem od zaměstnanců věznice, nejčastěji se jedná o speciální pedagogy. V rámci exkurze musí projít bezpečnostní kontrolou a jsou seznámeni s podmínkami vězeňského života a mohou se podívat mimo jiné do cel v běžném provozu. S vězni přichází do styku minimálně, a to pouze ve společných prostorách věznice při přesunu mezi jednotlivými lokacemi. Druhou částí programu je beseda s jedincem propuštěným z výkonu trestu, která se uskutečňuje obvykle týden po exkurzi v prostorách konkrétní školy. Tato beseda se skládá z jedincova vyprávění o jeho dosavadním životě, o zážitcích z výkonu trestu a o následné reintegraci do společnosti. V obou částech programu je velký prostor pro dotazování.

Program se snaží svých cílů dosáhnout skrze faktické informace, osobní prožitek, autenticitu, emoční angažovanost a často odstrašující zážitky hosta na besedě. Tvůrci programu se domnívají, že jsou to právě osobní zkušenosti a silné emoce, které jsou v otázce prevence kriminality efektivní. Co se týče konkrétního obsahu prohlídek, není pro spolek možné zajistit pevnou strukturu exkurzí. Každá exkurze je jedinečná z několika důvodů: Zaprvé exkurze probíhají ve vícero věznicích a každá je svým způsobem jiná v otázce vnitřního fungování. Dále záleží na úsudku zaměstnance věznice, který exkurzi provádí a na aktivitě žáků v jejich dotazování. V neposlední řadě je zde také faktor tzv. mimořádných událostí, které se v běžném provozu věznic stávají a které mohou odklonit směr exkurze, nebo ji v krajních případech předčasně ukončit. Všechny tyto faktory ovlivňují obsah a rozsah jednotlivých návštěv (PRAK, z.s., 2003).

Cílovou skupinou tohoto programu jsou žáci od 15 let běžného vzdělávacího proudu s výjimkou odborných učilišť. Ta se do programu nezapojují z finančních důvodů, ačkoliv podle ředitelky spolku by pro ně programy byly nejvíce přínosné. Nejedná se tedy o skupiny s indikovaným zvýšeným rizikem jako tomu je u ostatních programů tohoto typu.

O evaluaci tohoto programu se spolek pokoušel od roku 2004, kdy poprvé použil dotazníky vlastní tvorby, jež byly zaměřeny na písemnou zpětnou vazbu účastníků. Od roku 2010 využíval dotazník vytvořený na míru střediskem empirických výzkumů STEM, tento typ dotazníku používal až do roku 2019, přičemž výstupní data, které středisko následně vyhodnocovalo, byla deskriptivní v podobě grafů a číselníků.

2 Empirická část

V této části se budu zabývat vlastním empirickým výzkumem v oblasti preventivního programu realizovaným spolkem PRAK. Následující podkapitoly nabízí vhled do přípravy, realizace a vyhodnocení kvantitativně zaměřeného šetření, které bylo možné realizovat ve spolupráci se spolkem PRAK a několika pražskými základními a středními školami.

2.1 Cíle a výzkumné otázky

Cílem výzkumného šetření je vyhodnotit efekt výchovného programu. K tomuto účelu jsem si vyčlenila následující výzkumné otázky a k nim příslušící hypotézy.

A. Jak výchovný program působí na vědomosti a informovanost účastníků?

- H1- Žáci mají vyšší úroveň vědomostí o trestněprávní problematice po absolvování výchovného programu.

B. Jak program působí na postoj vůči protiprávnímu jednání žáků?

- H2- Žáci vykazují slabší prokriminální postoje po absolvování programu.
- H3- Žáci vykazují slabší tendenci jednat protiprávně po absolvování programu.
- H4- Názory vůči protiprávnímu jednání, zastávané žáky, jsou po absolvování programu negativnější. (Názory žáků jsou, po absolvování programu, vůči protiprávnímu jednání negativnější.)
- H5- Emoce žáků spjaté s protiprávním jednáním jsou po absolvování programu negativnější.
- H6- Existuje rozdílný efekt programu na prokriminální postoje u dívek a u chlapců.

C. Jakým dojmem program na žáky působí? Jak hodnotí zážitek z exkurze?

2.2 Výzkumný soubor

Výběr výzkumného souboru proběhl na základě dostupnosti. Do šetření bylo zařazeno 84 žáků v rámci experimentální skupiny a dalších 54 žáků v rámci skupiny kontrolní. Všichni participanti byli ve věkovém rozmezí 15-17 let. Jednalo se o žáky devátých tříd běžných základních škol a žáky prvního ročníku všeobecného gymnázia, přičemž všechny třídy byly součástí pražských institucí.

2.3 Metody sběru dat

Jako hlavní metodu sběru dat jsem zvolila dotazníkové šetření. Jelikož Spolek PRAK v minulých letech využíval vlastní evaluační dotazníky, převzala jsem částečně některé položky z původního znění. Jedná se o položky Z1, E1, E5, E6 a E7. Tyto položky jsem částečně rozšířila a zahrnuje do studie, a to z toho důvodu, že pro tvůrce programu jsou informace, získané z těchto odpovědí, vzhledem k jejich cílům cenné. Stejně tak jsou vhodné pro doplnění mého šetření. Tvorbu dotazníku jsem konzultovala s vedením spolku PRAK a upravila jsem některé formulace dle jejich připomínek tak, aby vyhovovaly terminologii, se kterou lektoři spolku operují a aby byly zároveň srozumitelné pro cílovou skupinu. Samotný dotazník jsem sestavila pomocí uzavřených otázek a otázek s možností výběru odpovědí. Pro měření prokriminálních postojů jsem zvolila Likertovu škálu s čtyřbodovou stupnicí, na které participanti mohou zvolit míru souhlasu či nesouhlasu. Možnost volby střední hodnoty jsem záměrně vypustila, a to z toho důvodu, abych se vyhnula neutrálním odpovědím. Jelikož se jedná o evaluační studii, vytvořila jsem dvě verze dotazníku. První verze zjišťuje vstupní informace o výzkumném souboru a obsahuje čtyři následující okruhy, stanovené na základě mých výzkumných otázek:

V první části jsem zjišťovala základní demografické údaje, a sice pohlaví, věk a typ školy. Dotazník jsem se snažila udržet na nejvyšší možné úrovni anonymity, jelikož se jedná o choulostivé téma, zvláště pak pro tuto věkovou skupinu. Proto jsem další demografické položky cíleně nezahrnuje. Do této části jsem zařadila položky D1 (pohlaví), D2 (věk) a D3 (typ školy).

Druhý okruh položek mapuje zkušenosti respondentů s protiprávní tematikou a jejich představy, vztahující se k věznicím a osobám odsouzeným k výkonu trestu. Obsahují jednu uzavřenou otázku a dvě otázky s možností výběru více odpovědí. Tyto položky byly zařazeny zejména vzhledem k tomu, že jedním z cílů stanoveným zřizovatelem programu, je zvýšit povědomí o reálné podobě institucí pro výkon trestu. Zároveň také snížit stigmatizaci spojenou s podobou osob ve jmenovaných institucích držených. Jedná se o položky Z1 (představy o věznicích), Z2 (zkušenost s protiprávním jednáním) a Z3 (představy o vzhledu pachatelů).

Třetí okruh položek zjišťuje úroveň vědomostí o protiprávní problematice. Jedná se o tři uzavřené otázky s jednou správnou odpovědí. Úroveň obtížnosti těchto otázek odráží základní povědomí o trestní odpovědnosti, kterou by dle zřizovatele programu adolescenti, vzhledem k věku a úrovně vyspělosti, měli mít. Informace o této problematice poté zaznívají na

samotné exkurzi do věznice. Jedná se o položky V1 (pojem trestný čin), V2 (následky trestného činu) a V3 (hranice trestní odpovědnosti).

Posledním okruhem v prvním dotazníkovém šetření je část věnovaná prokriminálním postojům. Tuto část jsem zařadila na základě předcházející literární rešerše, která uvádí, že právě změna postojů je jedním z klíčových cílů preventivního působení. Položky v této části jsem sestavovala pomocí kombinace tří složek postojů (Výrost J., Slaměník I., 2008) se vztažením problematiky k jedinci či okolí. Tyto kombinace zahrnují připravenost k jednání určitým způsobem, názorovou orientaci a emoční ladění vůči objektu. Samotné výroky jsem formulovala s inspirací v zahraniční literatuře, jež reflektuje prokriminální postoje (Walters, 2016). Kombinací těchto faset mi vzniklo devět položek, z nichž byla polovina reverzně kódovaná. Pro toto kódování jsem se rozhodla za účelem snahy o eliminaci jednoznačnosti. Abych eliminovala riziko, že otázky budou působit návodně. U citlivých témat jako je toto může docházet ke zkreslení, pokud se respondent obává určité stigmatizace či důsledků vlastních odpovědí. Furr (2018) tento fenomén popisuje jako sociální žádoucnost ve smyslu předstírání dobrého. Shrnutí položek je následující:

- Konativní (PK1 reverzní – tendence jednat nezákonně s přáteli, PK2 reverzní – touha zkusit nezákonnou činnost, PK3 – tendence odradit blízké od nezákonné činnosti).
- Kognitivní (PN1 – přísnost trestů za nezákonnou činnost, PN2 – zisky a ztráty plynoucí z nezákonné činnosti, PN3 reverzní – situační schvalování nezákonné činnosti).
- Emocionální (PE1 reverzní – přitažlivost překračování hranic zákona, PE2 reverzní – zábavnost nezákonné činnosti, PE3 reverzní – obdiv k jedincům, angažujících se v nezákonné činnosti).

V druhé verzi dotazníku jsem ke stávajícím okruhům přidala část zjišťující vlastní hodnocení programu. Skládá se z uzavřených otázek a otázek s možností výběru více odpovědí a zaměřuje se na dojmy účastníků. Tato prodloužená verze byla zadána pouze experimentální skupině a zahrnuje následující položky: E1 (síla dojmu z exkurze), E2 (hodnocení exkurze), E3 (informativnost exkurze), E4 (srovnání prožité reality a původních představ o věznici), E5 (síla dojmu z besedy), E6 (informativnost besedy), E7 (nejvíce oslovující část programu).

2.4 Pilotní studie

V průběhu sestavování a upravování baterie otázek jsem zrealizovala pilotní studii za účelem zjistit, zda jsou formulované otázky srozumitelné. Tohoto šetření se zúčastnilo 8 respondentů ve věku 15 a 16 let. Po získané zpětné vazbě jsem dospěla k názoru, že formulace

otázek je pro tuto věkovou skupinu srozumitelná a nevytváří prostor pro mnohoznačnou interpretaci.

2.5 Realizace výzkumu

Pro tuto studii jsem oslovila několik tříd z různých škol, přihlášených k účasti na exkurzi. Z devíti oslovených tříd celkově čtyři souhlasily s účastí ve výzkumném šetření. Dále jsem oslovila dvě třídy, které se podobného programu v daném období neúčastnily. Tyto třídy tedy sloužily jako kontrolní skupina.

2.6 Etická hlediska výzkumu

Celý průběh mého výzkumného šetření probíhal v souladu s platnou legislativou a zásadami etického kodexu. Ve fázi samotné přípravy dotazníku jsem brala v úvahu stupeň zranitelnosti cílové skupiny v souvislosti s citlivostí daného tématu. V první řadě jsem se snažila formulovat otázky opatrně tak, aby nebyly znepokojující, či příliš osobní. Tím jsem chtěla zabezpečit emoční bezpečí do takové míry, jakou tato tematika umožňuje. S tím souvisí také maximální možné vynechání demografických položek a položek zacházejících do větších detailností, což participantům zajistilo úplnou anonymitu.

Před samotným sběrem dat jsem se obrátila na spolek PRAK, který zajistil informovaný souhlas s výzkumem od participantů preventivního programu v rámci přihlašování se k účasti na tomto programu. Jelikož je dotazník zcela anonymní a účastníci byli starší patnácti let, nebylo nutné žádat o informovaný souhlas také od zákonných zástupců. V kontrolní skupině jsem získala informovaný souhlas od participantů na základě ústního sdělení. V obou skupinách jsem před samotnou distribucí dotazníků obeznámila účastníky o povaze samotného výzkumu, jeho cílech a o plánovaném zpracování dat, které potenciálně poskytují. Účastníci byli obeznámeni se soukromou povahou vyplňování dotazníku, důvěryhodností v případě publikování dat a zachováním naprosté anonymity. Dále byli účastníci také informováni o dobrovolnosti participace a možnosti kdykoliv odstoupit od plnění. Pro ověření míry porozumění jsem nechala otevřený prostor pro případné dotazy a eliminaci nedorozumění. Tím jsem podpořila své přesvědčení, že participanté jsou na dostatečné rozumové úrovni potřebné k tomu, aby se mohli kompetentně rozhodnout o ne/účasti ve výzkumu.

2.7 Sběr dat

Samotný sběr dat probíhal ve dvou fázích ve všech pěti třídách. První sběr dat proběhl u experimentální skupiny vždy v týdnu před programem. Jelikož se jednalo o čtyři různé skupiny, bylo první šetření dokončeno v průběhu tří týdnů na jaře minulého roku. Celkově se ho zúčastnilo 84 respondentů. U kontrolní skupiny první sběr dat proběhl najednou, a to ve stejném období jako u výzkumné skupiny. Celkově se ho zúčastnilo 54 respondentů.

Tab.1

Experimentální	Pretest	Posttest	Kontrolní	Pretest	Posttest
Dívky	N = 46	N = 26	Dívky	N = 42	N = 26
Chlapci	N = 38	N = 25	Chlapci	N = 12	N = 7
Celkem	N = 84	N = 51	Celkem	N = 54	N = 33

Druhé výzkumné šetření u experimentální i kontrolní skupiny proběhlo s odstupem dvou až tří týdnů. V tomto šetření byl experimentální skupině zadán prodloužený dotazník a kontrolní skupině dotazník původní. Při druhém šetření počet respondentů klesl z důvodu konce školního roku. Mnoho žáků se již nedostavilo do školy a v důsledku toho jsem nebyla schopná získat všechny odpovědi. V experimentální skupině počet klesl na 51 respondentů. U kontrolní skupiny jsem získala odpovědi od 33 jedinců. Celkové počty všech šetření jsou shrnuty v tabulce 1.

2.8 Zpracování dat

Data získaná v dotazníkovém šetření jsem si nejprve přenesla do počítačového programu Microsoft Excel. Tento program jsem využila k pročištění získaných informací. V této fázi jsem nedetekovala žádné chybějící hodnoty. V další fázi jsem otázky s možností vícenásobné volby rozdělila do několika samostatných oddílů, a to z důvodu zjednodušení následné analýzy dat. Pro větší přehlednost jsem následně jednotlivé položky kódovala do předpřipravených okruhů. Pro okruh zabývající se postojovou orientací jsem jednotlivé reverzně kódované položky převrátila tak, aby numericky korespondovaly s ostatními výroky na škále. Dále jsem si připravila průměrné a součtové hodnoty jednotlivých okruhů, se kterými jsem následně pracovala v počítačovém programu pro statistickou analýzu dat Jamovi.

2.9 Analýza a interpretace dat

2.9.1 Zkušenosti

Na úvod se budu věnovat položkám zaměřeným na dosavadní zkušenosti respondentů. Tyto položky jsou označeny kódy Z1, Z2 a Z3, přičemž cílem této analýzy je získat představu o původu a rozsahu dosavadních osobních zkušeností žáků v experimentální skupině. Do otázky Z1 byla zahrnuta odpověď “jiné”, kam respondenti mohou uvést další důležité zdroje, které by mohly do měření zasahovat jako jedna z matoucích proměnných.

Z1 („Z čeho vycházejí tvé představy o věznicích?“):

Tab.2

Experimentální skupina	Pretest		Posttest	
	Součet	%	Součet	%
Z1				
Z filmů nebo seriálů	66	77,6 %	43	84,3 %
Ze zpravodajství	43	50,6 %	22	43,1 %
Z internetu	40	47,1 %	28	54,9 %
Z dokumentů	36	42,4 %	20	39,2 %
Z literatury	13	15,3 %	12	23,5 %
Ze zkušenosti člověka v mém okolí	5	5,9 %	5	9,8 %
Jiné	0	0%	*6	11,7%

*z exkurze/besedy

Data z tabulky 2 uvádí součty odpovědí, přičemž každému participantovi byla umožněna volba více možností. Z přehledu vyplývá, že v prvním měření 77,6% žáků zvolilo kinematografické zdroje, což může souviset s nedávnou pandemickou situací a s vyšším rozvojem digitálních technologií v posledních letech, jak zmiňují také statistické přehledy související s poklesem delikventní činnosti (Scheinost et al., 2021). Pouze 5,9% žáků naproti tomu uvádí jako zdroj informací osoby ze svého okolí, což naznačuje, že většina výzkumného souboru nemá osobní vazbu na osobu, která prošla procesem výkonu trestu, anebo je v příslušném odvětví například zaměstnaná.

V druhém měření jsou výsledky obdobné, nicméně zde přibylo 6 odpovědí z kategorie “jiné”, které jsem shrnula do jedné číselné hodnoty, jelikož všechny obsahovaly odkaz na proběhlý program.

Druhou položkou je otázka Z2, která taktéž umožňuje volbu více možností. Cílem bylo zjistit, zda téma protiprávního jednání bylo před započítáním programu nějakým způsobem přítomné v osobním životě participantů. Odpovědi v experimentální skupině zní následovně:

Z2 („Setkal/a jsi se někdy s protiprávním jednáním?“):

Tab.3

Z2	Součet	%
Ne	47	55,3 %
Ano, někdo z přátel s tím má osobní zkušenost	23	27,1 %
Ano, mám s tím osobní zkušenost	16	18,8 %
Ano, někdo z mé rodiny s tím má osobní zkušenost	6	7,1 %

Získaná data v tabulce 3 znázorňují, že 55,3% žáků nemá s protiprávním jednáním ve svém okolí žádné osobní zkušenosti. Toto zjištění není nikterak překvapivé, vzhledem k tomu, že se nejedná o indikovanou prevenci a realizátoři programu nepředpokládali nadprůměrnou incidenci delikvence v této skupině. Zbylé tři možnosti participanti volili často v kombinovaném provedení. V kontrolní skupině jsou odpovědi obdobné, tedy více než polovina respondentů odpověděla záporně.

Jako poslední v této oblasti byli respondenti tázáni na míru ne/souhlasu s položkou Z3. Cílem zde bylo zjistit, jaké představy participanti mají o fyzickém vzezření osob jednajících protiprávním způsobem. Odpovědi byly kódovány do numerické podoby, přičemž naprostý nesouhlas s tvrzením nese hodnotu 4 a naprostý souhlas hodnotu 1.

Z3 („Lidé páchající trestnou činností se vzhledem liší od běžných lidí“):

Tab.4

Z3	Pretest - %	Posttest - %
Určitě souhlasím	1,2 %	3,9 %
Spíše souhlasím	17,6 %	29,4 %
Spíše nesouhlasím	41,2 %	37,3 %
Určitě nesouhlasím	40 %	29,4 %

Z výsledků obou měření vyplývá, že se názor žáků po absolvování programu zásadně nemění, nicméně nepatrné rozdíly poukazují spíše na velmi mírný opačný efekt, než kterého spolek PRAK chtěl dosáhnout. Průměrné hodnoty získané v obou měřeních se rovnají hodnotě **3,19** v případě pretestu a hodnotě **2,92** v případě posttestu. Pro ověření efektu jsem využila

neparametrického T-Testu, který potvrdil, že rozdíl mezi oběma měřeními není statisticky významný. Výsledky zde naznačují, že více, než polovina participantů zastává názor, že jedinci páchající trestnou činností se vzhledem v zásadě neliší od většinové populace. Program v tomto ohledu neměl signifikantní efekt. To může být zapříčiněno strukturou programu a faktem, že se samotnými jedinci ve výkonu trestu účastníci programu přichází do styku minimálně.

2.9.2 Vědomosti

Tento okruh se soustředí na povědomí o trestněprávní tematice žáků. Zahruje tři uzavřené otázky s možností volby právě jedné odpovědi, přičemž správná odpověď byla ohodnocena jedním bodem. V konečném důsledku mohl participant získat maximálně tři body v jednom měření. Přehled výsledků z pretestu a posttestu experimentální a kontrolní skupiny jsem zanesla do tabulky 5. Otázky byly uvedeny v následujícím znění:

V1 („Myslím si, že pojem “trestný čin” znamená...”)

V2 („Pokud někdo spáchá trestný čin, obvykle v České republice následuje...”)

V3 („Trestně odpovědný je v České republice...”)

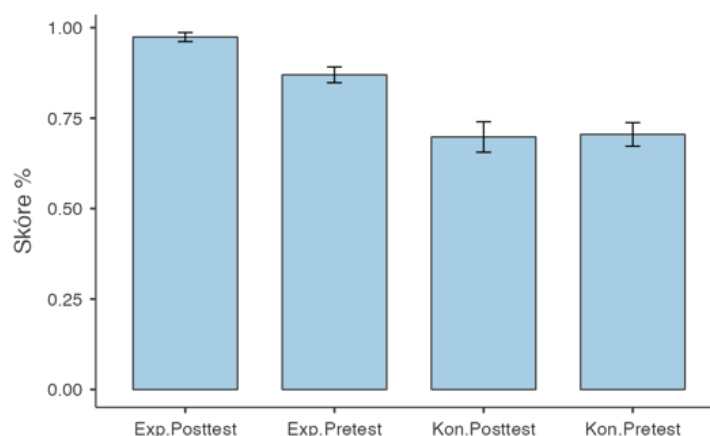
Tab.5

Součet skóreů	Experimentální skupina		Kontrolní skupina	
	Pretest	Posttest	Pretest	Posttest
0 b.	0	0	1	0
1 b.	5	0	8	7
2 b.	23	4	29	16
3 b.	56	47	16	10

Při porovnání celkových sum je zřetelné, že experimentální skupina dosáhla v obou měřeních vyššího skóre oproti skupině kontrolní, přičemž v druhém měření ztratila celkově pouze 4 body. Nejčastěji žáci chybovali v otázce V3, kdy někteří uváděli, že trestně odpovědní jsou jedinci po dosažení 18 let. Z toho vyplývá jakési neregistrování vlastní trestní odpovědnosti po dosažení 15 let. Toto zjištění do určité míry koresponduje s literaturou zmiňující pocity beztrestnosti a nedomýšlení důsledků vlastních činů v období adolescence (Walters, 2016).

Pro ověření významnosti jsem dále porovnávala průměrné hodnoty jednotlivých měření s využitím neparametrického testu Kruskal-Wallis. Tento test jsem zvolila, jelikož rozložení hodnot v jednotlivých skupinách neodpovídalo standardnímu rozložení. Průměrné hodnoty jednotlivých měření jsou vizuálně znázorněny v grafu 1.

Graf 1

Tab.7

Kruskal-Wallis				
	χ^2	df	p	ε^2
Průměr skóru	55.8	3	<.001	0.253

Tab.8

Post-hoc testy		W	p
Exp.Posttest	Exp.Pretest	-4.821	0.004
Exp.Posttest	Kon.Posttest	-8.436	<.001
Exp.Posttest	Kon.Pretest	-9.187	<.001
Exp.Pretest	Kon.Posttest	-5.273	0.001
Exp.Pretest	Kon.Pretest	-6.012	<.001
Kon.Posttest	Kon.Pretest	0.272	0.997

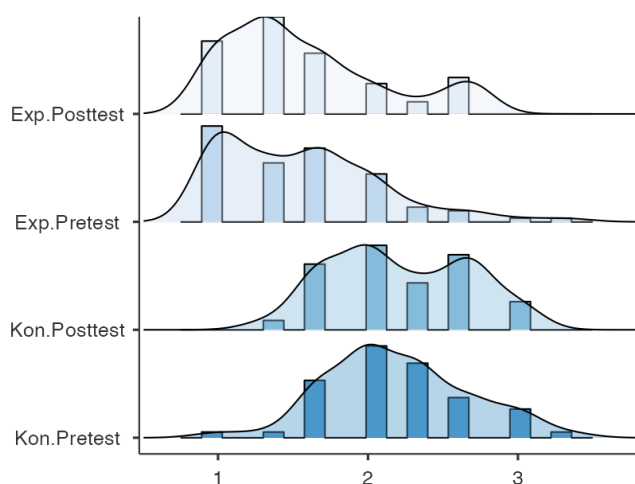
Z výsledků statistické analýzy vyplývá, že lze potvrdit alternativní hypotézu H1 (Žáci mají vyšší úroveň vědomostí o trestněprávní problematice po absolvování výchovného programu.), jelikož hodnota p potvrzuje statistickou významnost rozdílu mezi jednotlivými měřeními. Mezi výsledky kontrolní skupiny není potvrzen významný rozdíl, jak bylo předpokládáno. Mezi výsledky experimentální a kontrolní skupiny v prvním měření byl nicméně rozdíl potvrzen, což je v rozporu s prvotním očekáváním. Tato data indikují, že vyšší úspěšnost experimentální skupiny nemusí být zapříčiněna účastí v programu. Lze předpokládat, že do naměřených hodnot vstupuje další proměnná, která ve výzkumném šetření nebyla zahrnuta.

2.9.3 Postoje

V této části jsem se zaměřila na postojovou orientaci žáků vůči protiprávní tematice. Baterie položek obsahuje 9 výroků, které byly rozděleny do tří podkategorií na základě jednotlivých dimenzí tvořících celkový postoj. Tyto podkategorie jsem nazvala shodně s dimenzemi – kognitivní, konativní a emocionální. Žáci měli za úkol označit na škále od 1 do 4 úroveň svého ne/souhlasu s příslušným výrokem. Odpovědi jsem převedla do numerické podoby, přičemž souhlas s prokriminálními výroky nabývá vyšších hodnot (3, 4) a nesouhlas naopak nižších (1, 2).

Konativní dimenze:

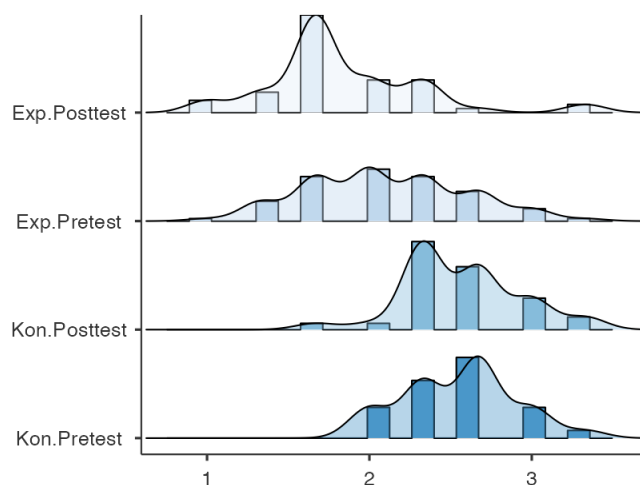
Graf 2

Průměrné hodnoty jednotlivých měření, znázorněné v Grafu 2, naznačují rozdíl mezi skupinami. Průměrné hodnoty naměřené v experimentální skupině odpovídají hodnotě **1.55** v prvním měření a hodnotě **1.58** v měření druhém, přičemž minimální naměřená hodnota odpovídá číslu 1 v obou měřeních a maximální hodnota dosahuje úrovně 3.33, v rámci pretestu, a 2.67 v rámci posttestu. Výsledky nenaznačují výrazné změny v této oblasti. V případě kontrolní skupiny odpovídají naměřené průměrné hodnoty pretestu a posttestu hodnotám **2.19** a **2.21**, přičemž minimální hodnota dosahuje úrovně 1 a 1.33, maximální hodnoty poté 3.33, v rámci pretestu, a 3.00 v rámci posttestu.

Kognitivní dimenze:

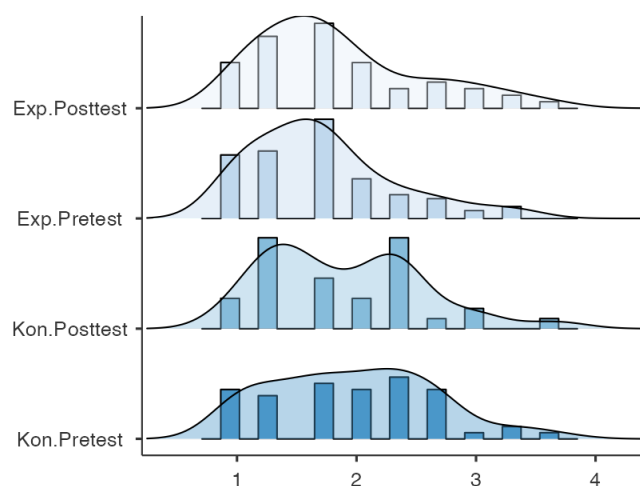
Graf 3

Průměrné hodnoty vizualizované v Grafu 3 naznačují vyšší rozptyl odpovědí v experimentální skupině oproti skupině kontrolní. Ta je v obou měřeních nakloněna k pólu vyjadřujícím souhlas s prokriminálními výroky. Průměrné hodnoty měření v experimentální skupině odpovídají hodnotám **2.10** a **1.84**, kdy minimální získaná hodnota obou měření se rovná 1 a maximální hodnota poté 3.33. V kontrolní skupině je průměrná hodnota naměřená v pretestu **2.55** a **2.57** v posttestu, přičemž minimální naměřená hodnota v prvním měření odpovídá hodnotě 1.67 a 2.00 v měření druhém. Maximální naměřená hodnota v kontrolní skupině je rovna hodnotě 3.33 v obou měřeních. V případě experimentální skupiny tedy došlo k poklesu průměrné hodnoty po účasti v programu oproti skupině kontrolní.

Emocionální dimenze:

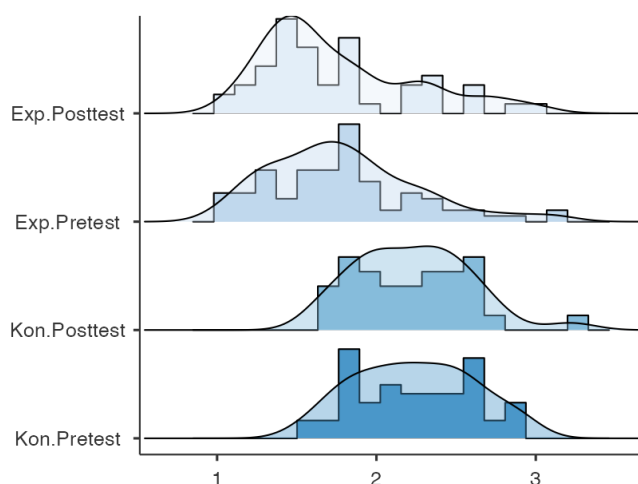
Graf 4

Hodnoty získané v rámci poslední dílčí dimenze celkového postoje jsou vizuálně znázorněny v Grafu 4. Emocionální složka postoje se jeví jako nejvíce stabilní napříč všemi skupinami. V experimentální skupině dosahují průměrné hodnoty pretestu a posttestu hodnot **1.71** a **1.85**, přičemž minimální hodnota v obou případech odpovídá číslu 1 a maximální poté hodnotě 3.33, v případě pretestu, a 3.67 v případě posttestu. U kontrolní skupiny průměrné hodnoty odpovídají hodnotám **1.97** a **1.90**, přičemž minimální a maximální hodnota se rovná hodnotě 1 a hodnotě 3.67 v obou měřeních. V této podkategorii nejsou znatelné zásadnější rozdílnosti mezi jednotlivými skupinami.

Celkový postoj:

Graf 5

Celkové rozložení hodnot, naměřených v rámci kompletní baterie výroků, je znázorněné v Grafu 5. Průměrné hodnoty experimentální skupiny odpovídají hodnotě **1.79** v prvním měření a **1.76** v měření druhém. V kontrolní skupině se jedná o průměrnou hodnotu **2.24** v prvním měření a hodnotu **2.23** v měření druhém. Jak již samotná vizualizace napovídá, rozložení hodnot je v celku stabilní napříč měřeními v obou skupinách, přičemž experimentální skupina opět skóruje průměrně nižšími hodnotami oproti skupině kontrolní. Je tedy možné, že meziskupinové rozdílnosti nesouvisí s ne/účastí v programu, nýbrž že byly zapříčiněny jinou proměnnou, která není součástí měření.

K porovnání významnosti naměřených rozdílů ve všech skupinách jsem dále použila parametrické a neparametrické T-Testy v závislosti na tom, zda se rozložení hodnot v daném souboru vyskytlo v mezích normálního rozložení.

Porovnání výsledků mezi prvním a druhým měřením v experimentální skupině:

Tab.9

Dimenze	Test	Statistic	p	Mean difference	SE difference	Effect Size
Celek	Welch's t	-0.363	0.717	-0.0303	0.0836	-0.0647
Konativní	Welch's t	0.317	0.752	0.0299	0.0943	0.0564
Emocionální	Welch's t	1.199	0.234	0.1393	0.1162	0.2165
Kognitivní	Mann-Whitney U	1454	0.001	-0.330	-	0.321

Z výsledků testů vychází najevo, že rozdílnost průměrných hodnot celkového prokriminálního postoje, získaných v prvním a druhém měření, není statisticky významná. Tento závěr lze vyvodit z celkových hodnot p, které přesahují hranici statistické významnosti. Alternativní hypotézy H2 (Žáci vykazují slabší prokriminální postoje po absolvování programu.), H3 (Žáci vykazují slabší tendenci jednat protiprávně po absolvování programu.) a H5 (Emoce žáků spjaté s protiprávním jednáním jsou po absolvování programu.) tedy nelze potvrdit.

Hodnota p je nižší než 0.05 pouze v případě kognitivní dimenze postoje, kdy lze hovořit o statisticky významné rozdílnosti. Tento výsledek naznačuje, že názorová orientace participantů se po absolvování programu posunula směrem k protikriminálnímu pólu, a tudíž lze potvrdit alternativní hypotézu H4 (Názory vůči protiprávnímu jednání, zastávané žáky, jsou po absolvování programu negativnější.) Nicméně v konečném důsledku se stále jedná jen o jednu ze složek celkového postoje.

Porovnávání výsledků mezi chlapci a dívkami v experimentální skupině:

Tab.10

Pretest		p	Posttest	p
	Celkový	0.159		0.909
Konativní	0.487	0.208		
Emocionální	0.015	0.868		
Kognitivní	0.755	0.562		

Z výsledků, znázorněných v Tabulce 10, vyplývá, že rozdílnosti v hodnotách mezi dívkami a chlapci nejsou, v otázce prokriminálního postoje, statisticky významné. Hodnoty p opět přesahují stanovenou hranici statistické významnosti 0.05. Dílčí rozdílnost lze pozorovat v emocionální dimenzi postoje při prvním měření, kdy hodnota p se rovná 0.015 a je tedy statisticky významná. Tento fakt koresponduje s prvotním předpokladem, že dívky jsou vůči proti-

právnímu jednání citlivější. V druhém měření se tato rozdílnost nicméně nepotvrdila. Alternativní hypotézu H6 (Existuje rozdílný efekt programu na prokriminální postoj u dívek a u chlapců.) v tomto případě nelze potvrdit.

Porovnání výsledků mezi prvním a druhým měřením v kontrolní skupině:

Tab.11

Dimenze	Test	Statistic	p	Mean difference	SE difference	Effect Size
Celek	Welch's t	-0.410	0.683	-0.0337	0.0823	-0.0849
Konativní	Welch's t	-0.140	0.889	-0.0137	0.0974	-0.0292
Emocionální	Welch's t	-0.815	0.417	-0.1272	0.1561	-0.1685
Kognitivní	Welch's t	0.540	0.591	0.0401	0.0742	0.1141

V případě testování, uvedeného v Tabulce 11, nebyl očekávaný žádný signifikantní rozdíl, což se také potvrdilo. Hodnoty p ve všech kategoriích překračují hranici nutnou pro potvrzení statistické významnosti naměřených rozdílů.

Porovnání výsledků mezi prvním měření v kontrolní a experimentální skupině:

Tab.12

Dimenze	Test	Statistic	p	Mean difference	SE difference	Effect Size
Celek	Welch's t	-6.35	< .001	-0.451	0.0710	-1.081
Konativní	Mann-Whitney U	813	< .001	-0.670	-	0.642
Emocionální	Welch's t	-2.30	0.023	-0.259	0.1125	-0.406
Kognitivní	Mann-Whitney U	1058	< .001	-0.340	-	0.534

Všechny hodnoty p v tomto případě naznačují statisticky významné rozdílnosti, ačkoliv by podle prvotních předpokladů žádné signifikantní rozdíly neměly být pozorovatelné, jelikož ani v jedné skupině nebyla přítomna proměnná v podobě exkurze. Je tedy na místě reflektovat, které další proměnné mohly do měření vstupovat a ovlivňovat tak výsledky.

Porovnání výsledků mezi druhým měření v kontrolní a experimentální skupině:

Tab.13

Dimenze	Test	Statistic	p	Mean difference	SE difference	Effect Size
Celek	Welch's t	-5.156	< .001	-0.4700	0.0911	-1.1167
Konativní	Mann-Whitney U	311	< .001	-0.670	-	0.631
Emocionální	Welch's t	-0.324	0.747	-0.0481	0.1484	-0.0719
Kognitivní	Mann-Whitney U	181	< .001	-0.670	-	0.785

Z výsledků, znázorněných v Tabulce 13, jsou patrné statisticky významné rozdílnosti ve všech případech, kromě případu emocionální dimenze, kdy hodnota p přesahuje hranici 0.05. Tato zjištění korespondují s deskriptivním vyobrazením rozložení hodnot, jelikož právě v Grafu 4, uvedeném dříve, byly odlišnosti minimální. Navzdory statisticky významným rozdílnostem zde opět vyvstává otázka relevance výsledků. Jak již bylo zmíněno, významné rozdílnosti mezi skupinami byly přítomné již v prvním měření, a tudíž je vhodné tázat se, které další proměnné mohli šetření případně ovlivnit.

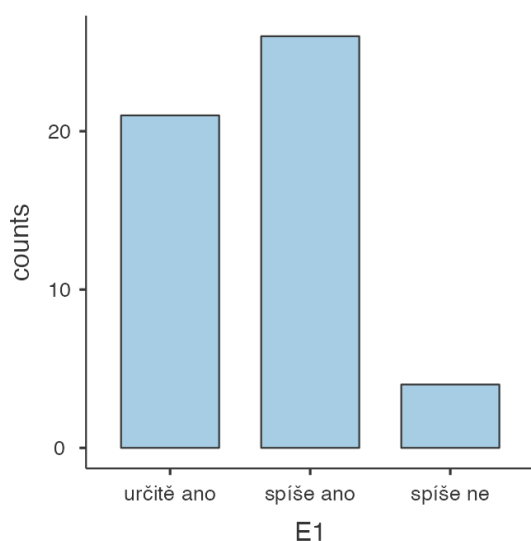
2.9.4 Analýza evaluačních otázek

Tento okruh se zabývá zhodnocením programu ze strany žáků, jejich dojmy a zážitky. Dohromady tato část obsahuje 7 položek (E1-E7). Cílem této analýzy je popsat a vyhodnotit valenci dojmu z celého programu a zjistit, které aspekty programu na účastníky udělali největší dojem. Výsledná data mohou posloužit realizátorům programu jako zpětná vazba k jejich úsilí. Položky E1, E3, E4, E5, E6 a E7 jsou uzavřené a žáci mohou volit variantu na škále mezi dvěma póli. Položky E2 a E7 umožňují vícenásobnou volbu předpřipravených odpovědí a případné vlastní doplnění odpovědi do kolonky „jiné“.

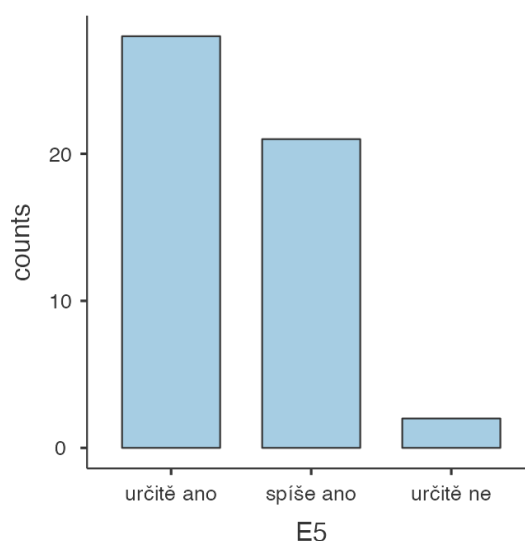
E1 („Zapůsobila na tebe návštěva ve věznici silným dojmem?“)

E5 („Zapůsobila na tebe beseda ve škole silným dojmem?“)

Graf 6

Graf 7

Z odpovědí participantů, znázorněných vizuálně v Grafu 6 a 7, vyplývá, že naprostá většina účastníků hodnotí exkurzi do věznice a následnou besedu ve škole jako silný zážitek. Tato data korespondují s cíli spolku PRAK, které se orientují na sílu získaných dojmů a zážitků.

E2 („Jak ses cítil/a ohledně exkurze do věznice?“)

Tab.14

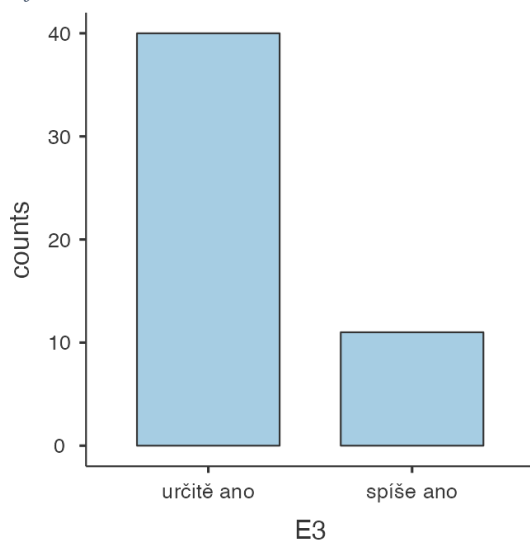
Bylo to...	Dívky	Chlapci
Odstrašující	N = 10	N = 12
Poučné	N = 25	N = 20
Zábavné	N = 8	N = 9
Nezajímavé	N = 0	N = 0
Jiné	N = 0	N = 0

Z Tabulky 14 vyplývá, že chlapci i dívky vnímají program jako poučný a do určité míry odstrašující. Žádný z účastníků nezvolil možnost “Nezajímavé”. Tato zjištění také korespondují s cíli výchovného programu, jež se orientují na rozšíření informovanosti účastníků a na odstrašení od potenciální delikventní činnosti. Nicméně z dostupné literatury (ZDROJ) je známo, že technika odstrašení není v preventivním snažení vnímána jako funkční.

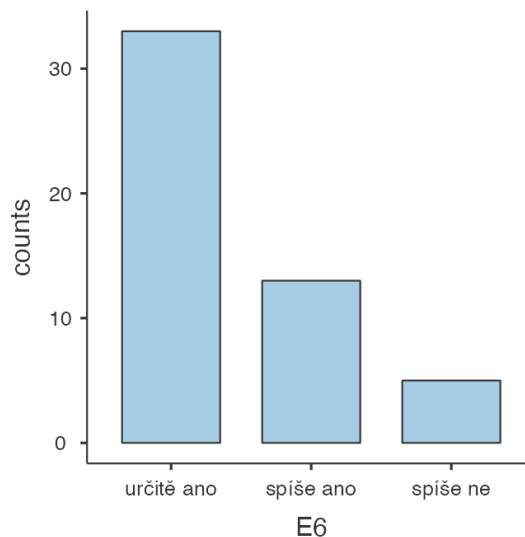
E3 („Dozvěděl/a ses při exkurzi nové informace?“)

E6 („Dozvěděl/a jsi se při besedě nové informace o důsledcích trestných činů?“)

Graf 8

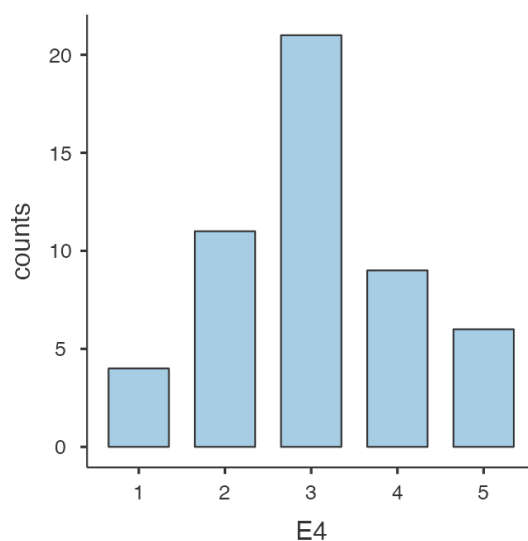
Graf 9

Položky zaměřené na získání nových informací jsou vyobrazeny v Grafu 8 a 9. Participanti opět volí v naprosté většině kladné odpovědi, což opět potvrzuje předpoklad realizátorů programu. Jedná se o jeden z hlavních pilířů jejich snažení. Otázka E6 je položena více specificky a je spjata s informacemi o důsledcích trestných činů, které se program snaží žákům vštípit do povědomí.

E4 („Realita, kterou jsem viděl/a je oproti mé předchozí představě:“)

Graf 10

Pro lepší přehlednost jsem odpovědi na tuto otázku do Grafu 10 znázornila v numerické podobě, kdy 1 = mnohem lepší, 3 = zhruba stejná a 5 = mnohem horší. Rozložení odpovědí odpovídá standardnímu rozložení a je jasně zřetelné, že nejčastěji žáci volili možnost 3. Tato zjištění jsou pro realizátory programu čistě informativní, ačkoliv pro potenciální navození silného emotivního zážitku, spojeného s odstrašením, by realita věznice měla být teoreticky spíše horší, nežli prvotní představa.

E7 („Co tě na programu nejvíce oslovilo?“)

Tab. 15

E7	Dívky	Chlapci
Nové informace	N = 20	N = 19
Vidět, jak vypadá vězeňské prostředí	N = 23	N = 22
Vidět, jak vypadají vězni	N = 14	N = 9
Vyprávění zaměstnance věznice	N = 16	N = 17
Vyprávění propuštěné osoby na besedě	N = 20	N = 18
Zkušenosti propuštěné osoby se zapojováním do běžného života	N = 15	N = 9
Zamyšlení se sám/sama nad sebou	N = 7	N = 6
Že jsem nemusel/a do školy	N = 7	N = 7
Jiné	N = 0	N = 0

Tato položka má čistě informativní význam a zahrnuje aspekty programu, které spolek PRAK považuje za důležité. Dívky i chlapci hodnotí, jako zajímavé zejména nahlédnutí do prostor věznice, vyprávění hosta na besedě a nové informace. Naopak nejméně žáků zvolilo

jako možnost “Zamyšlení se sám/a nad sebou” a “Že jsem nemusel/a do školy, což není nikterak překvapivé, vzhledem k předešlým získaným datům. Vyvolání určité míry sebereflexe není v této cílové skupině pravděpodobné, jelikož se jedná o žáky běžného vzdělávacího proudu, kteří nemají dle výpovědí, s delikventní činností vysokou míru zkušeností.

Pro porovnání rozdílností v hodnocení programu mezi chlapci a dívkami jsem uzavřené odpovědi v položkách E1, E3, E5, a E6 převedla do numerické podoby. Rozdílnost mezi průměrnými hodnotami u dívek a chlapců jsem dále zpracovala pomocí T-Testu.

Tab.16

	Test	Statistic	p	Mean difference	SE difference	Effect Size
Průměr	Welch's t	0.0796	0.937	0.0092	0.116	0.0223

Po interpretaci získané hodnoty p, uvedené v Tabulce 16, lze konstatovat, že mezi hodnocením chlapců a dívek není téměř žádný rozdíl.

Z celkového shrnutí dat v tomto okruhu vyplývá, že žáci program hodnotí pozitivně a účast v něm jako silný zážitek. Jak již bylo zmíněno, spolek PRAK cílí zejména na vyvolání silného dojmu, přičemž tento cíl se u vybraného vzorku, dle výpovědí, podařilo naplnit.

2.10 Limity výzkumu

Výzkumné šetření mělo několik limitací, které mohly ovlivnit vyvozené závěry a které bych v této podkapitole ráda adresovala. V první řadě se jedná o parametry výzkumného souboru. Výběr probíhal na základě dostupnosti, a tudíž zde mohli vstupovat do měření určité matoucí proměnné. Tento výběr jsem zvolila z důvodu omezených možností, nicméně je nutné zdůraznit, že výpovědní hodnota získaných dat by byla vyšší, pokud bych pracovala s náhodným výběrem, který je pro tento typ výzkumu vhodnější. Dalším limitem, spojeným s výzkumným souborem, je jeho rozsah, který ve druhém měření nabýval přibližně o třetinu méně respondentů. Ti se v den zadávání dotazníku nedostavili do školy.

Druhou limitací je časové rozmezí mezi prvním a druhým měřením, které činilo dva až tři týdny. Na základě takto krátkého odstupu nelze vyvozovat stálost získaných poznatků. V ideálním případě by bylo vhodné zařadit další měření po uplynutí delšího časového úseku, pro popis dalšího vývoje.

Třetí limitací je vysoká míra anonymity dotazovaných, která mi neumožnila párovat výsledky prvního a druhého měření u stejného participanta a sledovat tak individuální vývoj u každého žáka. Pro tento způsob jsem se rozhodla vzhledem k vysoké míře citlivosti tématu dotazování.

3 Diskuze

V této části bych se ráda zaměřila na shrnutí a interpretaci mých zjištění v kontextu teoretických východisek, ze kterých jsem v průběhu práce vycházela. Cílem mé práce bylo zjistit, jaký efekt má preventivní působení po vzoru zahraničních programů, souhrnně označovaných jako „Prison Awareness Programs“, pokud je aplikován na české prostředí. Tyto programy jsou ve společnosti velmi popularizované a jejich ráznost je často interpretována jako účinnost, ačkoliv jen málo z nich prošlo kvalitním evaluačním procesem, který by efekt potvrdil (Gaffney et al., 2021). Zajímalo mě, jak bude program působit v oblasti vědomostí, postojů a chování a zda se výsledky budou lišit v souvislosti s pohlavím participantů.

V oblasti nově získaných vědomostí o trestněprávní problematice jsem dospěla ke kladným závěrům, neboť úroveň obeznámenosti žáků s touto tematikou byla po účasti v programu vyšší. Tento výsledek je samozřejmě vítaný, jelikož zvýšit úroveň povědomí o daném problému je v rámci efektivního preventivního snažení jedním z několika důležitých pilířů, jak uvedl Miovský a kolektiv (2015). Otázkou nicméně zůstává, zda pouhé zvýšení úrovně vědomostí bude mít u jedince za následek výsledné žádoucí jednání, které je ve své podstatě hlavním cílem preventivních intervencí. Odpovědi na tuto otázku mohou být dosavadní studie a publikace, ať už od českých či zahraničních autorů, které se převážně shodují v názoru, že ačkoliv je míra informovanosti cílové skupiny důležitá, nemusí působit preventivním efektem. Co se týče možného ovlivnění získaných výsledků, registruji v tomto ohledu možnost, že zlepšení výkonu mohlo být částečně zapříčiněno opětovným odpovídáním na tytéž otázky. V každém případě je konečný důsledek v tomto případě pozitivní.

Program, který byl předmětem mé práce, se nicméně neomezuje pouze na předávání faktických informací. Hlavním nástrojem k dosažení vytyčených cílů je samotná exkurze do prostor věznice a s ní spojené silné emoční prožívání. Programy tohoto typu pracují s premisou, že vyvolání napětí při konfrontaci s reálnými důsledky rizikového jednání jedince odradí od potenciálního angažování se v rizikových aktivitách. Souhrnně řečeno, že samotná anticipace důsledků bude dostatečným činitelem v budoucím směřování jedince. Tento efekt jsem nemohla nikterak ověřit, jelikož mé šetření nebylo dlouhodobě zaměřené. Nicméně v longitudinálních studiích se tento předpoklad nepotvrzuje (van der Put et al., 2021) a já tedy předpokládám, že ani v tomto případě tomu nebude jinak.

Nejnovější studie, zabývající se efektem podobných programů, nicméně uvádí, že existuje souvislost mezi účastí v programu a krátkodobou pozitivní změnou postojů jedince

(van der Put et al., 2021). Tento efekt jsem ve svém šetření nezaznamenala, což může být zapříčiněno mnoha důvody. Pro účinnost preventivního působení je důležitá kontinuita a komplexnost působení, společně s určitou mírou interaktivity (Mioviský et al., 2015). Ačkoliv neznám detailní strukturu programů, které změnu postojů v zahraničí způsobily, domnívám se, že některé z principů efektivní prevence využily tyto programy lépe, než tomu bylo v případě české verze. V této konkrétní verzi není obsažena kontinuita působení a interaktivita je zahrnuta pouze v prostoru pro dotazy a případnou dobrovolnou diskuzi, která není nikterak iniciovaná či facilitovaná ze strany realizátorů programu. Nutno však podotknout, že studie, ze které v rámci porovnání vycházím, nezahrnuje programy obsahující část obdobnou besedě s osobou propuštěnou z výkonu trestu. Je tedy možné, že právě beseda působí na postoje žáků opačným dojmem, než je zamýšleno. Ačkoliv mi tato možnost nepřipadá velmi pravděpodobná, může být výchozím bodem pro navazující zkoumání.

V otázce preventivního působení na postojovou orientaci účastníků by bylo dle mého názoru přínosné pokusit se aplikovat již ověřené strategie, které berou v potaz provázanost postojů mezi sebou navzájem a také s dalšími dimenzemi, jako například dosavadními zkušenostmi, prostředím a osobností jedince. Tedy strategie zaměřené na jedince jako celek, a ne pouze na izolované části (Mioviský et al., 2015).

Jak jsem již zmínila v úvodu diskuze, jedním z mých výzkumných zájmů bylo zjistit, zda existují signifikantní rozdíly mezi dívkami a chlapci v rámci působení programu. Cílem bylo zmapovat, zda biologické, psychické či sociální faktory související s pohlavím mají nějaký vliv na účinnost programu. Některé starší publikace (Farrington, 2000) uvádějí, že chlapci vykazují stabilně vyšší míru antisociálního chování oproti dívkám a že existuje velká míra rozdílnosti v incidenci delikventních činů spáchanými chlapci a dívkami (Matoušek & Kroftová, 2003). To by se v rámci mého výzkumu mohlo promítnout v rámci míry prokriminálního postoje. Tento rozdíl se však ve výsledku nepotvrdil, což si částečně vysvětluji novodobějšími statistikami (PČR, 2021), které zaznamenali postupné vyrovnávání se dívek chlapcům. Také to může být zapříčiněno strukturou výzkumného vzorku, který obsahoval jedince běžného vzdělávacího proudu bez přítomnosti zvýšených rizikových faktorů. Tedy ani u dívek ani u chlapců v této skupině nebyl pádný důvod očekávat vyšší míru delikventních tendencí.

V otázce vlastního zhodnocení programu ze strany účastníků jsem narazila na poměrně konzistentní odpovědi. Žáci program hodnotí jako silný zážitek, což splňuje zamýšlený účel. V prostoru pro zpětnou vazbu se často objevovala volba „Bylo to odstrašující“. To

není překvapivé vzhledem k náplni programu, který má přesně tyto emoce v jedinci vyvolat. Zásadním problémem v tomto ohledu spatřuji fakt, že dostupné literární zdroje potvrzují, že strategie zaměřené na vyvolání strachu, či jiných intenzivních nelibých pocitů, nejsou z dlouhodobého hlediska efektivní. Ba naopak v některých případech mohou mít dokonce opačný efekt ať už v podobě traumatizace, či naopak zvýšené incidence páchání delikventní činnosti (Petrosino, 2000). V tomto případě je tedy z mého pohledu více než nutné, aby programy tohoto typu prošli kvalitním evaluačním šetřením, a tím se eliminovalo riziko, že dobře míněný program může uškodit, jak uvádí Petrosino (2000).

S potenciálním rizikem traumatizace účastníků se také pojí samotná struktura programu, která neumožňuje předvídat vývoj exkurze za zdi věznice. Vysoká míra autenticity, kterou žáci zažijí při běžném chodu věznice, je přítomna na úkor možnosti předvídat události. Realizátoři tak nad sledem událostí v průběhu programu nemají pevnou kontrolu. Jedná se o potenciální riziko, které je spíše výjimkou, nicméně si myslím, že je to aspekt, který je důležité mít na paměti vzhledem ke specifičnosti vězeňského prostředí.

V konečném důsledku se jedná o zajímavý koncept, který v účastnících může zanechat pozitivní stopy, pokud je k němu přistupováno systematicky a s velkou dávkou opatrnosti. V tomto ohledu by mohl sloužit jako doplnění dlouhodobé systematické prevence, soustředící se například na nácvik sociálních dovedností, schopnost sebekontroly a zdravých copingových strategií, což jsou oblasti hojně zmiňované v odborné literatuře, věnující se oblasti prevence (Miovský et al., 2015).

Závěr

Tato práce byla zaměřena na vyhodnocení efektu exkurzí do věznic, jakožto nástroje primární prevence. Cílem teoretické práce bylo seznámit čtenáře s dosavadními zjištěními, relevantních ve vztahu k prevenci delikvence mládeže, a reflektovat výzkumná zjištění v tomto odvětví. V empirické části jsem se věnovala vlastním výzkumným otázkám, vztahujících se k preventivnímu programu, který realizuje spolek PRAK. Dále jsem se věnovala popisu metody sběru dat, kterou bylo dotazníkové šetření, realizace výzkumu a následného zpracování a interpretace dat.

Preventivní působení by mělo být adekvátně zacílené, systematické a kontinuální, s jasně definovanými cíli a prostředky pro dosažení maximálního efektu (Miovský et al., 2015). Ačkoliv se efektivita zkoumaného programu nepotvrdila, výzkumná zjištění mohou sloužit jako výchozí bod pro další bádání, či jako inspirace pro tvorbu nových anebo úpravu již existujících preventivních programů.

Seznam použitých informačních zdrojů

Ary, D. V., Duncan, T. E., Duncan, S. C., & Hops, H. (1999). Adolescent problem behavior: The influence of parents and peers. *Behaviour Research and Therapy*, 37(3), 217–230.

[https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(98\)00133-8](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(98)00133-8)

Bonino, Silvia & Cattelino, Elena & Ciairano, Silvia. (2005). *Adolescents and risk: Behavior, functions, and protective factors*. 10.1007/88-470-0393-8.

Collins, W. A., & Steinberg, L. (2006). Adolescent Development in Interpersonal Context. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 1003–1067). John Wiley & Sons, Inc..

Chalupová, K., Štefunková, M. & Šejvl, J. (2012). *Základy prevence kriminality pro pedagogické pracovníky*. Praha: Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze ve vydavatelství Togga. ISBN 978-80-87258-96-5.

EMCDDA (1998). Guidelines for the evaluation of drug prevention. A manual for programme-planners and evaluators. Luxembourg: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. ISBN 92-9168-052-4.

European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, Hedrich, D., Rhodes, T. (2010). *Harm reduction : evidence, impacts and challenges : EMCDDA monographs*, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2810/29497>

Farrington, David. (2000). *Psychosocial Predictors of Adult Antisocial Personality and Adult Convictions*. Behavioral sciences & the law. 18. 605-22. 10.1002/1099-0798(200010)18:53.3.CO;2-S.

Fischer, S. & Škoda, J. (2014). *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. *Psyché (Grada)*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5046-0.

Furr, M. R. (2018). *Psychometrics: an introduction*. Los Angeles: Sage.

- Gaffney, Hannah; Jolliffe, Darrick a White, Howard. (2021). *Prison Awareness Programmes: Toolkit Technical Report*. Online. In: . 2021. Dostupné z: <https://youthendowmentfund.org.uk/wp-content/uploads/2021/12/Prison-Awareness-Technical-Report-.pdf>. [cit. 2024-07-11].
- Gallà, M. (2005). *Jak ve škole vytvořit zdravější prostředí: příručka o efektivní školní drogové prevenci* (Jiří RICHTER (editor), Jindřich BAYER (překladatel). Úřad vlády ČR.
- Jessor, R., Donovan, J. E., & Costa, F. M. (1991). *Beyond adolescence: Problem behavior and young adult development*. Cambridge University Press.
- Jessor, R., & Jessor, S. L. (1977). *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. New York: Academic Press.
- Jessor, R., Turbin, M. S., Costa, F. M., Dong, Q., Zhang, H., & Wang, C. (2003). Adolescent Problem Behavior in China and the United States: A Cross-National Study of Psychosocial Protective Factors. *Journal of Research on Adolescence*, 13(3), 329–360.
<https://doi.org/10.1111/1532-7795.1303004>
- Junger-Tas, J., & Marshall, I. H. (1999). The Self-Report Methodology in Crime Research. *Crime and Justice*, 25, 291–367. <http://www.jstor.org/stable/1147612>
- Junger-Tas, Josine & Marshall, Ineke & Enzmann, Dirk & Killias, Martin & Steketee, Majone & Gruszczyńska, Beata. (2012). *Introduction to the International Self-Report Study of Delinquency (ISR2)*. 10.1007/978-1-4419-9455-4_1.
- Kloep, M., Güney, N., Cok, F., & Simsek, O. F. (2009). Motives for risk-taking in adolescence: a cross-cultural study. *Journal of adolescence*, 32(1), 135–151.
<https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2007.10.010>
- Krulichová, E., Podaná, Z. & Buriánek, J. (2015). *Delikvence mládeže: trendy a souvislosti*. Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-860-3.
- Kuchta, J. & Válková, H. (2005). *Základy kriminologie a trestní politiky. Beckovy mezioborové učebnice*. Praha: C.H. Beck. ISBN 80-7179-813-4.
- Langmeier, J. & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie. 2., aktualiz. vyd. Psyché (Grada)*. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-1284-0.

- Loeber, R. (1990). Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical Psychology Review*, 10(1), 1–41. [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(90\)90105-J](https://doi.org/10.1016/0272-7358(90)90105-J)
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Vyd. 2., upr. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- Maguire, M., Morgan, R., & Reiner, R. (2007). *The Oxford handbook of criminology*. 4th ed. Oxford: Oxford University Press Inc.
- Martanová, V., Janíková, B. & Daněčková, T. (2007). *Učební texty ke specializačnímu studiu pro školní metodiky prevence*. Praha: Centrum adiktologie Psychiatrické kliniky 1. lékařské fakulty a VFN, Univerzita Karlova. ISBN 978-80-254-0525-3.
- Matoušek, O. & Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence: [možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže]*. Vyd. 2., aktualiz. Praha: Portál. ISBN 80-7178-771-X.
- MŠMT (2005). *Standardy odborné způsobilosti poskytovatelů programů primární prevence užívání návykových látek*. Praha: MŠMT.
- Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J., Novák, P., Barták, M., et al. (2015). *Prevence rizikového chování ve školství*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze. ISBN 978-80-7422-392-1.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- Nakonečný, M. (2009) *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1679-9.
- Petrosino, A., Turpin-Petrosino, C., & Finckenauer, J. O. (2000). *Well-Meaning Programs Can Have Harmful Effects! Lessons from Experiments of Programs Such as Scared Straight*. *Crime & Delinquency*, 46(3), 354-379. <https://doi.org/10.1177/0011128700046003006>
- PRAK- prevence, poradenství, z.s.* Online. C2022. Dostupné z: <https://www.prak-prevence.cz>. [cit. 2024-07-11].
- Sebastian, C., Viding, E., Williams, K. D., & Blakemore, S. J. (2010). Social brain development and the affective consequences of ostracism in adolescence. *Brain and cognition*, 72(1), 134–145. <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2009.06.008>

- Scheinost, M. (2021). *Analýza trendů kriminality v České republice v roce 2020*. Ediční řada studie. Institut pro kriminologii a sociální prevenci. ISBN 978-80-7338-196-7.
- Seltzer, V. C. (1989). *The psychosocial worlds of the adolescent: Public and private*. John Wiley & Sons.
- Sherman, L. W. et al. (1997). *Preventing crime: What Works, What Doesn't, What's promising*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice.
- Sobotková, V. (2014). *Rizikové a antisociální chování v adolescenci. Psyché (Grada)*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4042-3.
- Soothill, K. (2009). *Understanding Criminal Careers*. Willan. ISBN 9781843925026.
- Statistické přehledy kriminality*. Online. Policie ČR. Dostupné z: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>. [cit. 2024-07-11].
- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0714-6.
- Tyler, Tom. (2006). Restorative Justice and Procedural Justice: Dealing with Rule Breaking. *Journal of Social Issues*. 62. 307 - 326. 10.1111/j.1540-4560.2006.00452.
- Van der Put CE, Boekhout van Solinge NF, Stams GJ, Hoeve M, Assink M. (2021) *Effects of Awareness Programs on Juvenile Delinquency: A Three-Level Meta-Analysis*. DOI: 10.1177/0306624X20909239.
- Výrost, J. & Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie*. 2., přeprac. a rozš. vyd. *Psyché (Grada)*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-1428-8.
- Walters, G. D. (2016). Proactive and reactive criminal thinking, psychological inertia, and the crime continuity conundrum. *Journal of Criminal Justice*. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.03.003>
- Welsh, B.C. & Farrington, D.P.. (2006). *Preventing Crime: What Works for Children, Offenders, Victims, and Places*. 10.1007/1-4020-4244-2.
- Wikstrom, H., Oberwittler, D., Treiber, K. & Hardie, B. (2012). *Breaking Rules: The social and situational dynamics of young people's urban crime*. Oxford : Oxford University Press Inc. ISBN 978-01-995-9284-5.

Seznam příloh

Příloha 1 – Dotazník pretest

Příloha 2 – Dotazník posttest